

Türk Komutanlardan Mûnis el-Muzaffer'in (ö. 321/933) Abbâsî Tarihindeki Siyasî Etkinliği

Saim YILMAZ*

Abstract

Political Dominance of Mu'nis al-Muzaffar (d. 321/933) from the Turkish Commanders in the Abbâsîd Period. Mu'nis al-Muzaffar from Khazarian Turks, with the exception his official duties has no political effectiveness or domination in the reigns of his master Mu'tadîd and Mu'tadîd's son Muktafî. Munis had many military achievements in the reign of Muktaadir which lasted about 25 years and at the same period he reached a political effectiveness to such an extent that he was able to dethrone the caliph of that time and enthrone another one. His actions as if he was an amir al umara in this long period caused a serious political struggle between him and Caliph Muktaadir. In the result of this struggle which caused a war between the sides, Caliph Muktaadir was killed and Munis enthrone Kâhir Billâh, brother of the late caliph. But, after a short while Munis was also killed by Kâhir Billâh who was enthroned by him. In this article, the position and domination of Munis who left his mark on a quarter of a century, in the administration is established by dealing with his political struggles.

Key Words: Mu'nis al-Muzaffar, al-Muktaadir Billâh, al-Kâhir Billâh, Ibn al-Furat, Abbâsîds, Political struggles

Giriş

Aslen Hazar Türkleri'nden olan Mûnis, Halife Mu'tazîd'in (279-289/892-902) memlûklerindedir. Zencî isyanını bastırmak için yapılan savaşlar başta olmak üzere efendisi Mu'tazîd'in halife olmadan önce görevlendirildiği savaşlara iştirak etmiş olduğu anlaşılmaktadır. On yıl süren Mu'tazîd'in halifeliği döneminde muhtemelen önce Bağdat'ın doğu yakası şurta komutanlığı görevine getirilen Mûnis, ardından sâhibü's-şurta olarak tayin edilmiştir. Mükteff'nin (289-295/902-908) halifeliği döneminde ilk birkaç yıl aynı göreve devam ettiği düşünölen Mûnis, muhte-

* Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

melen 292 (905) yılından itibaren Mekke'ye sürgüne gönderilmiştir. Muktedir'in tahta oturmasıyla birlikte vermiş olduğu emirle sürgün hayatı sona eren ve ardından çok sayıda askerî seferde görevlendirilen Mûnis, son derece önemli galibiyetler elde etmiştir. Mûnis'in Abbâsî Devleti (132-656/750-1258) tarihinde önemli bir yer tutmasını sağlayan söz konusu askerî başarılarının tamamı ve siyasî anlamda bir halifeyi azledecek kadar etkin bir güce ulaşması, yaklaşık yirmi beş yıl süren Halife Muktedir dönemine tesadüf eder. Leys b. Ali'nin Fars'ta çıkarmış olduğu isyanı bastıran ve Fâtımîler'in (297-567/909-1171) Mısır'a düzenlemiş olduğu iki ayrı saldırını püskürten Mûnis, her iki bölgenin de Abbâsî Devleti sınırları içinde kalmasını sağlamıştır. Karmatîler'in, tarihin akışını değiştirebilecek Bağdat saldırısını büyük bir muvaffakiyetle önlemiştir. Musul'da Abdullah b. Hamdân, Cezîre'de Hüseyin b. Hamdân ve Azerbaycan'da Yusuf b. Ebî-Sâc'ın çıkarmış olduğu isyanları tek tek bastıran Mûnis, Bizans topraklarına da değişik zamanlarda çeşitli seferler düzenlemiştir. Onun askerî alanda elde etmiş olduğu bu son derece önemli galibiyetler, bizzat Halife Muktedir tarafından "Muzaffer" lakabıyla taltif edilmek suretiyle ödüllendirilmiştir.¹

Mûnis, Halife Muktedir döneminde devlet idaresinde ulaştığı siyasî güç bakımından da kendisinden önce yaşamış pek çok Türk komutanı geride bırakmış görünmektedir. O, Muktedir'in tahta oturmasından sadece dört ay sonra azledilmesi için girişilen Abdullah b. Mu'tez isyanının bastırılmasında gösterdiği gayretle halife ve annesi nezdinde büyük bir itibar kazanmış ve bu onun siyasî alandaki ilerleyişinin başlangıç noktası olmuştur. Savaş meydanlarında sürekli elde ettiği galibiyetlerle siyasî gücü her geçen gün biraz daha artan Mûnis, kısa bir süre sonra askerî seferlerde halife gibi davranmaya, beytül-mâl üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunmaya ve vezir tayinlerinde etkili olmaya başlamıştır. Ancak, onun bu statüyü elde etmek ve muhafaza etmek için başından itibaren büyük bir siyasî mücadele vermek zorunda kaldığı muhakkaktır. Mûnis'in, söz konusu dönemde üç kez vezirlik görevinde bulunan İbnü'l-Furât'a karşı vermiş olduğu mücadele bunların en önemlilerindedir. İbnü'l-Furât'ın öl-

1 Mûnis el-Muzaffer'in hayatı ve askerî seferleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Saim Yılmaz, "Abbâsiler Dönemi Türk Komutanlarından Mûnis el-Muzaffer'in (ö. 321/933) Hayatı ve Askerî Görevleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/1 (2007), s. 121-152. Ayrıca bk. M. Louis Massignon, *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi* (trc. İsmet Birkan), Ankara 2006, I, 516-520; H. Bowen, "Mu'nis al-Muzaffar", *IEP*, VII (Leiden 1993), s. 575; İsmail Yiğit, "Mûnis el-Muzaffer", *DİA*, XXXI (İstanbul 2006), s. 148.

dürülerek devreden çıkmasıyla birlikte tam bir emîrû'l-ümerâ gibi davranmaya başlayan Mûnis, bundan sonraki süreçte sık sık bizzat Halife Muktedir ile karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Uzunca bir süre devam eden ve savaş meydanlarına taşan bu mücadele sürecinde 317 (929) yılında Halife Muktedir'i tahtından indiren Mûnis, iki gün sonra onun yeneden tahta oturmasına müsaade etmiştir. Ancak 320 (932) yılında ikisi arasında cereyan eden savaşta Muktedir, Mûnis'in askerleri tarafından öldürülmüş ve yerine Kâhir-Billâh halife ilan edilmiştir. Mevcut halifeyi tahtından uzaklaştırıp yeni halifeyi belirleyecek kadar etkin siyasî bir güce ulaşmış bulunan Mûnis, ne var ki bundan kısa bir süre sonra, tahta çıktığı Kâhir-Billâh tarafından öldürülmüştür.

Çeyrek asırlık Halife Muktedir dönemine damgasını vuran Mûnis'in, Abbâsî tarihindeki siyasî konumunu ve mücadelesini ele almayı hedefleyen bu çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda onun siyasî bir güç olarak ortaya çıkışı ve Vezir İbnü'l-Furât ile olan mücadelesi ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda Halife Muktedir ile olan mücadelesi ele alınmıştır. Son kısımda ise Mûnis'in Kâhir-Billâh tarafından öldürülmesi incelenmiştir.

1. Siyasî Bir Güç Olarak Ortaya Çıkışı ve Vezir İbnü'l-Furât ile Mücadelesi

Mûnis'in, efendisi Mu'tazîd'in ikinci sırada veliaht tayin edilmesi esnasında gösterdiği çabayı, siyasî olaylara müdahale etme istikametindeki ilk teşebbüsü olarak değerlendirmek mümkünse de, bunun süreklilik arz eden bir durum olduğunu söylemek biraz güç görünmektedir. 275 (889) yılında babası Muvaffak tarafından hapse atılan Mu'tazîd,² babasının 278 (891) yılında gerçekleşen vefatından önceki hastalığı esnasında hâlâ hâpiste bulunmaktaydı. Halife Mu'temîd'in (256-279/870-892) ikinci veliahdı ve aynı zamanda gerçek anlamda devletin idaresini elinde bulunduran kardeşi Muvaffak'ın vefat etmesi halinde onun yetkilerini oğlu Mu'tazîd'in üstlenmesini isteyen, aralarında Mûnis'in de bulunduğu Muvaffak

2 Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), I-XI, Kahire 1990, X, 15; *Kitâbü'l-Uyûn ve'l-hadâik fî ahbâri'l-hakâik* (nşr. Ömer es-Saîdî), Dımaşk 1972, IV/1, 63; Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî (ö. 597/1200), *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed-M. Abdülkadir Atâ), I-XVIII, Beyrut 1992-1995, XII, 264; İzzeddin Ali b. Muhammed b. el-Esrî (ö. 633/1233), *el-Kâmil fî't-târih* (nşr. C. J. Tornberg), I-XIII, Beyrut 1399/1979, VII, 433; İsmail b. Ömer b. Kesîr (ö. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. A. Ebû Mülhim ve ark.), I- XIV, Beyrut, ts., XI, 57.

ve Mu'tazıd'a bağlı komutanlar, hapishanenin kapılarını kırmak suretiyle Mu'tazıd'ı hapisten çıkararak babası Muvaffak'ın yanına getirmişlerdi.³ Mûnis ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği bu olay sonrasında babasının yerine Mu'temid'in ikinci sırada veliahdı tayin edilen Mu'tazıd, aynı zamanda devletin idaresini de fiilen ele geçirmiş oldu.⁴ Mûnis, bundan kısa bir süre sonra halife olan Mu'tazıd zamanında, tespitlerimize göre önce Bağdat'ın doğu yakası şurta komutanlığına, daha sonra şehrin her iki yakasından da sorumlu sâhibü's-şurtalık görevine tayin edilmiştir. Kaynaklarda, söz konusu dönem içerisinde üstlenmiş olduğu resmi görevler dışında Mûnis'in siyaseten etkili olduğunu veya herhangi bir siyasî olaya müdahale ettiğini gösteren bir veriye tesadüf edilmemektedir. Bu durumu, devleti idare etme konusunda tamamen ipleri elinde tutan Halife Mu'tazıd'ın başarılı siyaseti ve Mûnis'in uzun bir süre emrinde çalıştığı kendisinden önce sâhibü's-şurtalık görevini yürüten ve aynı zamanda ordu komutanı olan Bedir ile aralarında mevcut olduğu düşünülen dostluk ve uyum ile izah etmek mümkündür. Mu'tazıd'ın ardından, yaklaşık altı yıl süren Müktefi'nin (289-295/902-908) halifeliği döneminde de, görebildiğimiz kadarıyla ilk birkaç yıl sâhibü's-şurtalık görevine devam eden ve muhtemelen 292 (905) yılından itibaren geride kalan yılları Mekke'de sürgünde geçiren Mûnis'in, tahmin edilebileceği gibi herhangi bir siyasî etkinliği söz konusu değildir. Ancak bu noktada, muhtemelen sıkı dostu ve selefi olan Ordu Komutanı Bedir'in öldürülmesinden sonra Halife Müktefi'ye karşı sergilemiş olduğunu düşündüğümüz olumsuz tavrın, Mûnis'in önce yürütmüş olduğu sâhibü's-şurtalık görevinden alınmasında ve ardından Mekke'ye sürgüne gönderilmesinde önemli bir rol oynamış olması ihtimalini göz ardı etmemek gerekir.⁵

Muktedir'in halife olmasının hemen ardından verdiği emirle sürgün hayatı sona eren ve yeniden Bağdat'a dönen Mûnis'in, gelir gelmez kendisini içinde bulduğu olay, onu bundan sonra hiç uzak kalamayacağı ve sonunda bedelini hayatıyla ödeyeceği siyasî arenanın içine itmiştir. Muk-

3 Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî (ö. 346/957), *Mürücû'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Beyrut 1988, IV, 228.

4 Geniş bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, X, 20-23; Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, IV, 227-229; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 65-67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 441-444, Saim Yılmaz, *Mu'tazıd ve Müktefi Döneminde Abbâsiler*, İstanbul 2006, s. 75-82; Abdülkerim Özaydın, "Mu'tazıd-Billâh", *DİA*, XXXI (İstanbul 2006), s. 383.

5 Mûnis'in, Mu'tazıd ve Müktefi dönemlerinde üstlendiği resmi görevler ve Mekke'ye sürgüne gönderilmesi hakkında geniş bilgi için bk. Yılmaz, "Abbâsiler Dönemi Türk Komutanlarından Mûnis el-Muzaffer'in (ö. 321/933) Hayatı ve Askerî Görevleri", s. 126-129.

tedir, kendinden önceki halife kardeşi Müktefî'nin vasiyeti ve Vezir Abbâs b. Hasan el-Cercerâî'nin, Müktefî'nin vefatından önceki hastalığı esnasında devletin ileri gelenleri ile yapmış olduğu istişareler sonucunda halife tayin edilmişti (13 Zilkade 295/14 Ağustos 905).⁶ Bu sırada Mekke'de sürgünde bulunan Mûnis, Muktedir'i halifelik tahtına taşıyan bu biat mērasiminde bulunmamıştır. Ancak yeni halife Muktedir'in verdiği emirle Bağdat'a dönen Mûnis,⁷ yaklaşık dört ay sonra onun azledilmesi için girişilen isyan hareketini bastırmada gösterdiği büyük gayretle, Muktedir'e yaklaşık yirmi beş yıl sürecek olan iktidarını yeniden sağlayan en önemli kişilerden biri olmuştur.

Muktedir'in henüz on üç yaşında küçük bir çocuk olmasından dolayı başından beri rahatsız olan ve bundan önce Ebû Abdullah Muhammed b. Mu'temid-Alellâh'ı halife yapmak için başarısız bir girişimi bulunan Vezir Abbâs da dâhil devletin ileri gelen komutan, kadı ve kâtipleri Muktedir'in azledilerek Abdullah b. Mu'tezz'in halife seçilmesi için ortak karara varmışlardı. Daha sonra Muktedir'in tahtta kalmasının kendi çıkarları açısından daha doğru olacağını düşünen Vezir Abbâs kararından vazgeçmişse de, bu karar değişikliği kendisine pahalıya mal oldu ve birlikte hareket ettiği Hüseyin b. Hamdân, Bedir el-A'cemî ve Vasîf b. Süvâr Tekin tarafından öldürüldü. Bu olayın ertesi günü aynı kişiler tarafından Abdullah b. Mu'tez halife ilan edilerek, biat alma işlemine başlandı (21 Rebiülevvel 296/18 Aralık 908). Bir taraftan İbnü'l-Mu'tezz'e biat işlemi devam ederken, diğer taraftan da Hüseyin b. Hamdân beraberindeki askerlerle Dârü'l-hilâfe'de bulunan Muktedir'i kuşatma altına aldı. İki taraf arasında sabah saatlerinde başlayan çatışmalar öğleden sonraya kadar devam etti. Muktedir'in yanında komutanlardan Sâfi el-Hurremî, Mûnis el-Hâdim ve Mûnis el-Hâzin'den başka hiç kimse kalmamıştı. Ancak onların başarılı savunması karşısında muvaffak olamayan ve Muktedir'i teslim alamayan Hüseyin b. Hamdân kuşatmayı kaldırarak Bağdat'tan ayrıldı. Mûnis el-Hâdim'in yaptığı hamle Muktedir'e karşı girişilen bu büyük isyan hareketinin sona erdirilmesinde belirleyici bir rol oynadı. Saray gulâmlarından yanına aldığı askerlerle birlikte Dicle nehri üzerinden kayıklarla harekete

6 Ebû Ali b. Muhammed b. Miskeveyh (ö. 421/1030), *Kitâbü Tecâribi'l-ümem ve teâkibi'l-himem: The Eclips of the Abbâsid Caliphate* (nşr. ve trc. H. F. Amedroz) I-VII, Oxford 1920-1921, I, 2-5; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 8-11; Abdülkerim Özaydın, "Muktedir-Billâh", *DİA*, XXXI (İstanbul 2006), s. 144.

7 Ebû Bekir es-Sûlî (ö. 335/946), *Kısmün min ahhâri'l-Muktedir-Billâh el-Abbâsî* (nşr. Halef Reşid Numan), Bağdat 1999, s. 51-52.

geçen Mûnis, İbnü'l-Mu'tez ve adamlarının bulunduğu Mükteffî'nin sarayını kuşattı. Bu durum karşısında İbnü'l-Mu'tezz'in yanında bulunan kadı, komutan ve kâtiplerin her biri bir tarafa dağılırken, İbnü'l-Mu'tez de vezir tayin ettiği Muhammed b. Dâvûd ile birlikte kaçmak zorunda kaldı. Kaçanlardan büyük bir kısmı daha sonra gelerek Muktedir'e biat ederken, İbnü'l-Mu'tez ve Muhammed b. Dâvûd başta olmak üzere gizlenenlerden bazıları da yakalanarak öldürüldü.⁸

Halifeyi ve annesi Şağab Hatun'u⁹ minnet altında bırakan bu başarının, Mûnis'e onların nezdinde büyük bir itibar kazandırdığı muhakkaktır.¹⁰ Ancak söz konusu başarının, onun devlet yönetiminde daha fazla söz sahibi olmasından çekinen diğer bazı üst düzey devlet ricâlinin kıskançlığına ve düşmanca bir tutum içine girmelerine neden olduğunu da söylemek gerekir. Nitekim Sûlî, bu isyanın bastırılmasından kısa bir süre sonra Mûnis'in Bizans toprakları üzerine yaz seferine gönderilmesini, onu devlet merkezinden uzaklaştırmak isteyen Sâfî el-Hurremî ile Vezir İbnü'l-Furât el-Âkûlî'nin planladığını açık bir şekilde kaydeder.¹¹ Yine aynı müellif başka bir yerde, Sâfî el-Hurremî'nin görünüşte yakın dostu gibi davrandığı Mûnis'i, devlet işlerini yürütmede kendisine ortak olmasından çekindiği için gizliden gizliye kötilediğini belirtmektedir.¹² Diğer taraftan Mûnis'in 297 (910) yılında görevlendirildiği Fars seferi esnasında yaşanan olaylar, Vezir İbnü'l-Furât ile arasındaki düşmanlığın iyice gün yüzüne çıkmasına ve daha da derinleşmesine neden olmuştur. Muhtemelen Leys b. Ali'ye karşı yapılan savaşın kazanılmasının ardından Mûnis'in komutasındaki askerler bu sefer esnasında Fars bölgesinin harac işlerine bakmakla görevlendirilen Muhammed b. Ca'fer el-Abertâyî'den erzak istihkaklarının verilmesini talep etmişlerdi. Bu taleplerine karşılık ödeme yapmayan Abertâyî'ye saldıran askerler, onu yaralamışlar ve zorla on bin dinar almışlardı. Bunun üzerine durumu vezire bildiren Abertâyî, Mûnis'in adamlarının kendisinden yüz bin dinar aldıklarını iddia etmiş ve bu olay

8 Taberî, *Târîh*, X, 140-141; Arîb b. Sa'd el-Kurtubî (ö. 369/979), *Sılatü Târîhi't-Taberî* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl) (*Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* içinde), XI, 11-184, Kahire 1990, s. 31-34; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 5-7; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 14-17.

9 Muktedir'in annesi Şağab Hatun'un hayatı ve devlet idaresine etkisi hakkında bilgi için bk. Massignon, *Hallâc-ı Mansûr*, I, 489-498; Zekerîya Kitapçı, *Mukaddes Çevreler ve Eski Hilafet Ülkelerinde Türk Hatunları*, Konya 1996, s. 164-246; David Bruce Jay Marmer, *The Political Culture of the Abbasid Court, 279-324 (A.H.)*, Princeton University, 1994, s. 156-166.

10 Yiğit, "Mûnis el-Muzaffer", *DİA*, XXXI, s. 148.

11 Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 102.

12 Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 52.

İbnü'l-Furât ile Mûnis arasındaki düşmanlığın daha da büyümesine neden olmuştu.¹³ Bu sefer esnasında ikisi arasındaki düşmanlığı besleyen olaylar söz konusu hadiseyle sınırlı kalmamıştır. Bundan sonraki aşamada Mûnis'i düşmanın tarafını tutmak ve rüşvet almakla itham eden İbnü'l-Furât, onu görevden almaktan çekinmemiştir. Durumu bu noktaya getiren olay, Fars valisi tayin edildikten sonra ödenmesi gereken vergileri göndermeyen Sübkerî'nin, üzerine gönderilen Mûnis'le yaptığı pazarlıklardı. Leys b. Ali'nin yakalanmasından sonra Bağdat'a dönmek için harekete geçen Mûnis, Fars valisi tayin edilen Sübkerî'nin ödemesi gereken vergiyi göndermemesi üzerine İbnü'l-Furât tarafından Vâsıt'tan geriye çevrilmiş ve Sübkerî'nin üzerine yollanmıştı. Ancak Mûnis, Ahvaz'a ulaştığında hediyeler gönderen Sübkerî, ondan kendisinin yeniden vali tayin edilmesi konusunda aracı olması için ricada bulundu. Bunun üzerine Mûnis'in aracılığıyla yapılan pazarlıklarda Sübkerî'nin Fars ve Kirman valiliğine tayin edilmesi için ödeyeceği vergi miktarı yeniden belirlenmeye çalışıldı. Yapılan teklifler İbnü'l-Furât tarafından kabul edilmeyince iki taraf arasında anlaşma sağlanamadı. Fakat İbnü'l-Furât yapılan bu pazarlıklar esnasında Mûnis'i, Sübkerî'nin tarafını tutmakla itham etmiş, hatta Sûlî'ye göre yüz bin dinar rüşvet almakla suçlamıştır.¹⁴ Ardından karar değişikliğine giden İbnü'l-Furât, Leys b. Ali'nin Bağdat'a getirilmesinde kendisinden başkasına güvenemeyeceği şeklinde bir bahaneyle Mûnis'i Bağdat'a çağırırken, Vasîf Kâmah komutasındaki yeni bir orduyu bölgeye sevk etmiştir.¹⁵

Mûnis'in bu iki güçlü rakibinden biri olan Sâfi el-Hurremî'den kurtulması pek uzun sürmemiştir. Söz konusu dönemde hangi görevi yürüttüğü kaynaklarda açıkça zikredilmeyen, ancak devlet idaresindeki çok güçlü konumundan dolayı "sâhibü'd-devle" olarak vasıflandırılan Sâfi el-Hurremî, 298 yılının Şaban (Nisan-Mayıs 911) ayında vefat etmiştir.¹⁶ Bu tarih, tam olarak tespit edilemese de Mûnis'in Fars seferinden dönüşünün biraz öncesine veya kısa bir zaman sonrasına tesadüf ediyor olmalıdır. Sûlî, Sâfi el-Hurremî'nin vefatından sonra Mûnis'in bütün işleri kont-

13 Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 107; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 35.

14 Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 111.

15 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 18-19; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 57-58, 68.

16 Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 129-131; Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî (ö. 521/1127), *Tekmiletü Târîhi't-Taberî* (nşr. Muhammed b. Ebü'l-Fazl) (*Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* içinde), XI, 185-489, Kahire, 1990, s. 198; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 122; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 123.

rolü altına aldığı, seferlerde halife gibi davranmaya, elde edilen gelirler ve beytül-mâl üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunmaya başladığını ifade etmektedir.¹⁷ Bu noktada biraz sonra zikredileceği gibi, yaklaşık bir yıl sonra diğer rakibi İbnü'l-Furât'ın da vezirlik görevinden alınmasının, onun elini daha da güçlendirdiğini tahmin etmek zor değildir. Mûnis'in bundan sonraki süreçte vezir tayinlerine yapmış olduğu müdahaleler, gittiği seferler sonrasında yapmış olduğu tayin ve aziller, tutuklu bulunanların serbest bırakılması için halifeye aracı olması ve devlet protokolündeki konumunu gösteren rivâyetler, Sûlî'nin, Mûnis'in devlet idaresindeki etkinliğine dair yapmış olduğu bu tespiti doğruluğunu çok açık bir şekilde ortaya koyar mahiyettedir. Mûnis'in askerî seferler sonrası yapmış olduğu tayin ve aziller ile tutuklu bulunan bazı kimselerin onun aracı olması neticesinde serbest bırakılmasına dair örnekler bir hayli çoktur.¹⁸ Burada onun devlet protokolündeki konumunu belirlemeye yardımcı olacak iki örneği zikretmek yeterli olacaktır. Halife Muktedir, 301 (913-914) yılında Mısır ve Mağrib'in idaresini daha sonra Râzî-Billâh lakabıyla halife olan oğlu Ebü'l-Abbâs'a bırakmış ve Mûnis'i de ona vekil tayin etmişti.¹⁹ Bunun üzerine yapılan merasimde Vezir Ali b. İsâ, Ebü'l-Abbâs'ın sağ tarafında bulunurken, Mûnis sol tarafında yer almaktaydı.²⁰ Bu düzeni, 305 (917) yılında Halife Muktedir'in iki Bizans elçisini huzuruna kabul ettiği merasimde de aynen görmek mümkündür. Bu karşılama merasiminde de halifenin sağında vezir, solunda Mûnis oturuyordu.²¹

Az önce işaret edildiği gibi, Mûnis'in ikinci rakibi Vezir İbnü'l-Furât, Sâfi el-Hurremî'nin vefatından yaklaşık bir yıl sonra Halife Muktedir tarafından görevinden azledilerek tutuklanmıştır (4 Zilhicce 299/22 Temmuz 912).²² Sâbî, İbnü'l-Furât'ın tutuklanması, kendisinin ve yakınlarının mallarının müsadere edilmesi işlemlerinin Mûnis el-Hâdim ve adamları

17 Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 52. Ayrıca bk. Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehbî (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm: sene 291-300* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1991, s. 33.

18 Bazı örnekler için bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 164, 178; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 44, 136; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 47, 82; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 77, 106, 136.

19 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 32; Hemedânî, *Tekmile*, s. 204; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 76.

20 Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 165; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 44-45.

21 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 53-55.

22 İbnü'l-Furât'ın tutuklanması ve sebepleri hakkında geniş bilgi için bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 145-150; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 39-40; Hemedânî, *Tekmile*, s. 201; Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Furât el-Âkûlî", *DİA*, XXI (İstanbul 2000), s. 46.

tarafından gerçekleştirildiğini kaydeder.²³ Ancak bunun bir isim karıştırmasından kaynaklanıyor olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü diğer kaynaklarda söz konusu işlemlerin bu sırada sâhibü'ş-şurta görevinde bulunan Mûnis el-Hâzin tarafından gerçekleştirildiği açık bir şekilde belirtilmektedir.²⁴ Kaldı ki, bir vezirin tutuklanma ve mallarının müsadere edilme işleminin sâhibü'ş-şurta tarafından yapılmış olması daha makul gözükmektedir. İbnü'l-Furât'ın azledilmesinde Mûnis'in doğrudan bir müdahalesinin bulunduğu dair kaynaklarda bir işaret göremiyoruz. Ancak bu durum aralarında şiddetli husumet bulunan vezirin azledilmesi hususunda Mûnis'in hiçbir etkisinin bulunmadığı anlamına gelmemelidir.

Ne var ki, İbnü'l-Furât'ın vezirlik görevinden alınması, Mûnis'in bu ikinci rakibinden de nihaî olarak kurtulması sonucunu doğurmamıştır. Halife Muktedir, İbnü'l-Furât'ı azlettikten sonra yerine Muhammed b. Ubeydullah el-Hâkânî'yi vezir tayin etmiş, ancak kısa bir süre sonra devlet işlerinin kötüye gittiğini ve onun bu görevi yürütmekte âciz kaldığını görünce, yeniden İbnü'l-Furât'ı vezir tayin etmeye niyetlenmişti. Bunun üzerine derhal devreye giren Mûnis, halifeye İbnü'l-Furât'ı yeniden görev getirmesi halinde halkın daha önce malına tamah ettiği için azlettiği düşüncesine kapılacağını ileri sürerek, onun yerine o sırada Mekke'de sürgünde bulunan, "güvenilir", "dürüst", "dindar" bir kişi olarak nitelediği Ali b. İsâ'yı vezir tayin etmesinin daha isabetli olacağını bildirmiştir. Mûnis'in bu konudaki görüşünü doğru bulan Halife Muktedir de, Ali b. İsâ'yı Mekke'den getirterek vezir olarak görevlendirmiştir (10 Muharrem 301/16 Ağustos 913).²⁵

Ancak söz konusu dönemde sürekli askerî seferlere çıkan Mûnis, devletin içinde bulunduğu malî kriz sebebiyle sık sık vezir değiştiren Muktedir'in, başarılı vezir Ali b. İsâ'yı görevden alarak yerine hasmı İbnü'l-Furât'ı ikinci kez vezir tayin etmesine engel olamamıştır. Gerçekte Mûnis, 302 (914) yılında Mısır'a çıkacağı sefer öncesinde Ali b. İsâ'yı azletmeye niyetlenen Muktedir'i yapmış olduğu telkinlerle bu kararından vazgeçirmişti.²⁶ Ancak onun yokluğunda, maaşlarda indirime gitmesi ve uyguladığı tasarruf tedbirleri sebebiyle kendisinden şikâyetçi olanların oluşturduğu baskı ve ha-

23 Ebü'l-Hüseyn Hilâl b. Muhassin es-Sâbî (ö. 448/1056), *el-Vüzerâ ev Tuhfetü'l-ümerâ fi târihi'l-vüzerâ* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Beyrut 1958, s. 34.

24 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 20; Hemedânî, *Tekmile*, s. 201.

25 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 25-27; Sâbî, *el-Vüzerâ*, s. 286-287, 305-306; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, VIII, 68-69. Ayrıca bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 159, 162; Hemedânî, *Tekmile*, s. 202.

26 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 43-44; Sâbî, *el-Vüzerâ*, s. 35-36.

piste bulunan İbnü'l-Furât ve taraftarlarının gayretleri sonucunda Ali b. İśâ azledilerek yerine İbnü'l-Furât ikinci kez vezir tayin edilmiştir (8 Zilhicce 304/2 Haziran 917).²⁷ Söz konusu tarih dikkate alındığında, Mûnis'in Bizans topraklarında yaz seferinde bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Mûnis, İbnü'l-Furât'ın yaklaşık bir buçuk yıl süren bu ikinci vezirliği esnasında neredeyse sürekli Bağdat dışında kalmıştır. Bağdat'a dönmesinin hemen ardından Muktedir tarafından önce esir değişimi için 305 (917) yılında ikinci defa Suğur bölgesinde görevlendirilen Mûnis,²⁹ ardından yine aynı yıl Yusuf b. Ebi's-Sâc'ın isyanını bastırmak için Azerbaycan'a gönderilmiştir.³⁰ 8 Safer 306 (21 Temmuz 918) tarihindeki ilk karşılaşmasında Yusuf b. Ebi's-Sâc karşısında mağlup olan Mûnis, onunla yeniden karşılaşmak üzere bölgede bekletildiğinden, İbnü'l-Furât'ın görevden alınarak yerine Hâmid b. Abbâs'ın vezir tayin edilmesi esnasında da Bağdat'ta bulunamamıştır. Bununla birlikte kaynaklar İbnü'l-Furât'ın vezirlik görevinden alınmasındaki ana etkenin, Mûnis'in, Yusuf b. Ebi's-Sâc karşısında uğradığı yenilgi olduğunu açık bir şekilde zikrederler.³¹ Bu noktada söz konusu savaşın kaybedilmesinden İbnü'l-Furât'ın azledilmesine kadar geçen yaklaşık üç aylık süreç içerisinde zikredilen konu hakkındaki farklı rivâyetleri bir araya getirmek suretiyle, Mûnis ile arkadaşlarının bu işin gerçekleşmesinde üstlendikleri rolü tespit etmek mümkün görünmektedir. Muktedir'in Vezir İbnü'l-Furât'a olan güveninin sarsılması hususunda ilk adımın bizzat Mûnis tarafından atıldığı anlaşılmaktadır. Yusuf b. Ebi's-Sâc karşısında almış olduğu yenilgi sonrasında Halife Muktedir'e mektup yazan Mûnis, bu yenilgiye sebep olarak, İbnü'l-Furât'ın, Yusuf b. Ebi's-Sâc ile yapmış olduğu yazışmaları göstermiştir.³² Daha sonra başta Hâcib Nasr olmak üzere Mûnis ile birlikte hareket edenler³³ ve İbnü'l-Furât'ın yapmış olduğu haksızlıklar sebebiyle kendisine kızgın olanlar da, Mûnis'in ithamlarını teyit etmek suretiyle, Muktedir nezdinde vezire kar-

27 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 39-41; 43-44; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 98-99; Nahide Bozkurt, "İbnü'l-Cerrâh, Ali b. İśâ", *DİA*, XX (İstanbul 1999), s. 539-540.

28 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 106; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 213.

29 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 53; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 107.

30 Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 200; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 64; Hakki Dursun Yıldız, "Sâcoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VI, 128 dn. 2.

31 Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 213-214; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 68; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 199.

32 *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 193.

33 Mûnis, Nasr arasındaki ilişki hakkında bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 260-261-262-264; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 106, 108-109; Massignon, *Hallâc-ı Mansûr*, I, 518-522; Marmer, *The Political Culture*, s. 215-217.

şı ciddi bir kamuoyu oluşmasına katkı sağlamışlardır.³⁴ Bunların yanı sıra bu esnada İbnü'l-Furât'ın askerlerin maaşını dağıtamaması üzerine çıkan isyan ve Hâcib Nasr'ın maaşları ödeyebilecek kişiyi bulması ise onun görevden alınmasında esas etken olmuştur. Çıkan isyan sonrasında zor durumda kalan İbnü'l-Furât, Yusuf b. Ebi's-Sâc ile yapılan savaşta masrafların çokluğunu ve onun ele geçirmiş olduğu bölgelerdeki gelirlere el koymasını ileri sürerek, maaşları dağıtmak için Muktedir'in beytül-mâlden para vermesi talebinde bulunmuştur. İbnü'l-Furât'ın vezir tayin edilirken yapmış olduğu taahhütlere rağmen, maaşların dağıtılması için kendisinden para istemesine kızan Muktedir, bu talebi reddetmiştir. Bu fırsatı gayet iyi değerlendiren Hâcib Nasr, Vâsıt valisi Hâmid b. Abbâs'ın vezir tayin edilmesi halinde askerlerin maaşlarını ödeyebileceğini Muktedir'e bildirmiştir. Bunun üzerine İbnü'l-Furât'ı görevinden azleden ve tutuklanan Muktedir, Hâmid b. Abbâs'ı vezir tayin etmiştir (27 Cemaziyelevvel 306/5 Kâsım 918).³⁵ Bütün bu rivâyetler bir arada değerlendirildiğinde, Mûnis ve arkadaşlarının gayretleri neticesinde İbnü'l-Furât'ın bir kez daha devre dışı bırakıldığını söylemek mümkündür.

Bundan sonraki süreç içerisinde gerçekleşen iki olay, Mûnis'in elinin daha da güçlenmesine ve Muktedir'e olan yakınlığının biraz daha artmasına vesile olmuştur. Hâmid b. Abbâs'ın vezir tayin edilmesinden kısa bir süre sonra, onun bu görevi yürütme konusundaki yetersizliğinin anlaşılması üzerine, Ali b. İsâ kendisine danışman olarak tayin edilmiştir. Kaynakların ortak ifadelerine göre, bu tayinden sonra Hâmid b. Abbâs sadece vezir unvanını taşıırken, bütün yetki ve sorumluluğu Ali b. İsâ üstlenmiştir.³⁶ Mûnis'in ezeli rakibi İbnü'l-Furât'tan kurtulmasını sağlayan birinci değişikliğin ardından, kendisinin arzu ettiği ve uyumlu bir şekilde çalışabildiği Ali b. İsâ'nın vezaret makamındaki bütün yetkileri ele geçirmesini sağlayan bu ikinci değişiklik, onun sivil bürokrasi üzerindeki hâkimiyetini daha etkin bir biçimde devam ettirmesinin yolunu da aralamıştır. Mûnis'in siyasî anlamda elini güçlendiren ve halife ile daha da yakınlaşmasını sağlayan ikinci gelişme, Mısır'ı ele geçirmek üzere bir defa daha harekete geçen Fâtımî ordusu karşısında elde etmiş olduğu galibi-

34 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 52. Ayrıca bk. Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 68; *Kitâbü'l-Uyân*, IV/1, 199.

35 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 56-58; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 110-111. *Kitâbü'l-Uyân*'daki anlatımdan İbnü'l-Furât'ın alınan yenilgi sonrası Mûnis ile bölgede bekletilen askerlerin parasını göndermediği ve bunun Mûnis tarafından yazılan bir mektupla İbnü'l-Furât'a iletildiği kaydedilmektedir (IV/1, 194-195).

36 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 58-60; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 111-112.

yet sonrasında yaşanmıştır. Bu başarısından dolayı büyük bir memnuniyet duyan Halife Muktedir, onu “Mûnis el-Muzaffer” lakabıyla taltif ederek Mısır ile Şam’ın idaresini kendisine vermiştir (309/922).³⁷ Ertesi yıl Halife Muktedir’in, Mûnis’in aracılık yapması neticesinde hapiste bulunan Yusuf b. Ebi’s-Sâc’ı serbest bırakarak Azerbaycan ve çevresine vali tayin etmesini; yine kendisiyle aynı sofrada yemek yemesine müsaade ettiği Mûnis’e altınla süslenmiş “münâdeme hil’ati” giydirmesini,³⁸ onun halifeyle olan yakınlığını göstermesi bakımından ayrıca zikretmek gerekir.

Ancak ortaya çıkan malî sıkıntı sebebiyle 23 Rebiülahir 311 (10 Ağustos 923) tarihinde Hâmid b. Abbâs ve danışmanı Ali b. İsbânın görevden alınarak İbnü’l-Furât’ın üçüncü kez vezir tayin edilmesi,³⁹ Mûnis açısından ciddi bir sıkıntıyı beraberinde getirmiştir. Bahsedilen yılın başında Bizans toprakları üzerine sefere çıkan Mûnis, bu tayin yapılırken Bağdat’ta değildi.⁴⁰ İbnü’l-Furât ise vezir olmasının hemen ardından başta selefi Hâmid b. Abbâs ve onunla birlikte görev yapanlar olmak üzere önemli mevkilerde bulunan birçok kişinin malına el koymuş, onlara çeşitli işkencelerde bulunmuştu.⁴¹ Bizans seferinden dönen Mûnis, onun ve oğlu Muhassin’in yapmış olduğu zulüm ve işkenceleri Halife Muktedir’e bildirerek kendilerinden şikâyetçi oldu. Buna karşılık İbnü’l-Furât, Bizans seferi sonrasında maaşlarını artırmak için Mûnis’in ordusuna katılan askerleri bahane etmek suretiyle, şayet bu gidişe dur denilmezse emîrül-ümerâ konumuna yükselecek olan Mûnis’in devletin bütün işlerini kontrolü altına alacağını ileri sürmüş ve Muktedir’in gözünü korkutarak onun merkezden uzaklaştırılmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Mûnis ile görüşen Muktedir, yanında kalmasından duyduğu memnuniyeti dile getirdikten sonra, devletin diğer bölgelerinden gelen gelirlerin azlığından yakınarak, en önemli gelir kaynaklarından biri olan Şam bölgesinin gelirlerinin sağlıklı bir şekilde toplanabilmesi için kendisinin Rakka’da ikamet etmesini emretti. Mûnis ise içinde buldukları Ramazan ayının bitmesi için Muktedir’den izin istedi. Ramazan bayramından sonra da yağmurlu

37 İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, I, 75-76; Hemedânî, *Tekmile*, s. 218; İbnü’l-Cevzi, *el-Muntazam*, XII, 199; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 114.

38 İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, I, 82-83, 85; Hemedânî, *Tekmile*, s. 218.

39 Hâmid b. Abbâs ve danışmanı Ali b. İsbânın azledilme sebebi hakkında karşılaştırmalı olarak bk. Arîb b. Sa’d, *Sıla*, s. 97; İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, I, 85.

40 İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 145. Ayrıca bk. İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, I, 115; Hemedânî, *Tekmile*, s. 240, 241.

41 İbnü’l-Furât’ın yapmış olduğu zulüm ve işkenceler hakkında geniş bilgi için bk. İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, I, 91-115; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 139-142.

bir günde Bağdat'tan ayrıldı (311/924). İbnü'l-Furât, aynı taktiği diğer önemli bir güç olan Hâcib Nasr'ın uzaklaştırılması içinde uygulamış, ancak Muktedir'in annesinin ona sahip çıkması sebebiyle bu teşebbüsünde başarılı olamamıştı.⁴²

Ne var ki İbnü'l-Furât'ın, Mûnis'i etkisiz hale getirmek için kurduğu bu komplo kendisinin sonunu hazırlarken, Mûnis'in daha da güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Merkezde bu siyasî iç çekişmeler yaşanırken, Bahreyn Karmatîleri'nin lideri Ebû Tâhir'in, önce Basra'yı ele geçirmesi,⁴³ ardından aynı yıl içerisinde Mekke'den dönmekte olan hacılara düzenlediği saldırı ve bu saldırı esnasında yaptığı katliamlar, İbnü'l-Furât'ın Mûnis'e karşı kurmuş olduğu komplonun bir anda kendi aleyhine dönmesine yol açmıştır. Bağdat'ta büyük bir şok etkisi yaratan bu saldırılar karşısında hâlâ eli kolu bağlı oturan ve halkın malını müsadereye devam eden Vezir İbnü'l-Furât'a kızan halk galeyana geldi ve onu protesto etmek amacıyla çıkardıkları isyanda bazı yerleri tahrip etti. Ölenlerin hanımları, bu isyan sırasında yaptıkları feryatlarda, Tariku Mekke'de yaptığı katliamlar sebebiyle Karmatî lideri Ebû Tâhir'i "Küçük Karmatî" olarak isimlendirirken, İbnü'l-Furât'ı Bağdat halkına yaptığı zulümler sebebiyle "Büyük Karmatî" diye adlandırmışlardı (6 Safer 312/13 Mayıs 924). Bunun üzerine ne yapacağını şaşırان Vezir İbnü'l-Furât, meseleyi istişare etmek üzere halifenin yanına gitti. Ancak bu sırada yanlarında bulunan Hâcib Nasr, onu devletin düşmanları ile işbirliği yapmakla ve bu yüzden devletin kılıcı Mûnis'i Bağdat'tan uzaklaştırmakla suçladı. Bunlara karşılık İbnü'l-Furât'ın söylediklerini dinlemeyen Muktedir, Mûnis'in Bağdat'a dönmesi için haber gönderilmesini emretti.⁴⁴ Gelen emir doğrultusunda acilen Bağdat'a dönen Mûnis'in ilk işi, kendisini adeta sürgüne yollar gibi yağmurlu bir günde Rakka'ya gönderen hasmı İbnü'l-Furât'ı ele geçirmek oldu. Bundan sonra kısa bir süre hapisanede kalan İbnü'l-Furât, Mûnis, Hâcib Nasr ve Hârûn b. Garîb'in baskıları neticesinde Muktedir'in verdiği emirle öldürülmüştür (13 Rebiülahir 312/19 Temmuz 924).⁴⁵ İleride tekrar üze-

42 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 115-117; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 143. Ayrıca bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 232; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 98; Hemedânî, *Tekmile*, s. 241.

43 Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî (ö. 346/957), *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, Beyrut, ts., s. 346; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 104-105; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 143. Krş. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 231-232; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 97-98.

44 Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 249-250; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 103-104; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 120-122; Hemedânî, *Tekmile*, s. 242-243; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 147-149.

45 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 122-139; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 149-150, 151-155. Ayrıca bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 251; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 104-105.

rinde durulacağı gibi, baştan beri sürekli mücadele halinde bulunduğu rakibi İbnü'l-Furât'ın kesin olarak devreden çıkmasıyla birlikte Mûnis'in siyasî gücünün daha da arttığı muhakkaktır. Ancak ortaya çıkan bu durum kendisini rahata kavuşturmadığını, aksine daha büyük bir mücadelenin içine girmesine neden olduğunu söylemek gerekir.

2. Halife Muktedir ile Mücadelesi

Belki de arada perde vazifesi gören İbnü'l-Furât'ın ortadan kalkmasıyla birlikte, Mûnis bundan sonraki süreçte sık sık bizzat Halife Muktedir ile karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Bununla birlikte başlangıçta vezir tayinleri sebebiyle ortaya çıkan görüş ayrılıkları bir şekilde çözüme kavuşturulmuş görünmektedir. Nitekim İbnü'l-Furât'ın azledilmesinden sonra Muktedir, kendisi istemediği halde, Mûnis ve arkadaşlarının isteği doğrultusunda Ebü'l-Kâsım el-Hâkânî'yi vezir tayin etti (312/924).⁴⁶ Kısa bir süre sonra Muktedir, hastalanması sebebiyle maaşları dağıtmakta âciz kalan Ebü'l-Kâsım'ı görevden alarak Ebü'l-Abbâs el-Husaybî'yi vezir olarak görevlendirdi. Mûnis, görüşü bu doğrultuda olmamasına rağmen hiçbir müdahalede bulunmadı (313/925).⁴⁷ Diğer taraftan Muktedir, içkiye düşkünlüğü ile bilinen Husaybî'nin bu görevi sürdüremeyeceğinin anlaşılması üzerine, Mûnis'in tavsiyesi doğrultusunda Ali b. İsâ'yı vezir tayin etmekte bir sakınca görmedi (314/927).⁴⁸

Ancak ortaya atılan bir söylenti karşılıklı idare etme politikası güden iki taraf arasında bir anda iplerin gerilmesine sebep olmuştur. Şöyle ki, Mûnis, 315 (927) yılında çıkacağı yaz seferi öncesinde bütün hazırlıklarını tamamlamış, geriye sadece vedalaşmak için halifenin huzuruna çıkmak kalmıştı. Tam bu sırada Muktedir'in sarayda bir çukur kazdığını ve Mûnis vedalaşmak için huzuruna çıkarak kendisine yaklaştığında bu çukurun içine düşmesi sağlanarak yakalanacağı söylentisi ortaya çıktı. Bunun üzerine Muktedir'in kendisine komplo kurduğunu düşünen Mûnis saraya gitmemiş ve bu durum herkes tarafından duyulmuştu. Gelişmelerden haberdar olan Ebü'l-Heycâ başta olmak üzere bütün komutanlar, Mûnis'in yanına gelerek sonuna kadar kendisiyle birlikte savaşma sözü vermişlerdi. Ancak tam bu sırada Muktedir'in kendi eliyle yazdığı mektupta bütün

46 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 127; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 150-151.

47 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 141-143.

48 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 149; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 231; Hemedânî, *Tekmile*, s. 249; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 163-164.

bunların bir uydurma olduğunu bildirmesi ve bu konuda yemin etmesi tansiyonun düşmesini sağladı. Ona inandığı anlaşılan Mûnis yanında bulunan askerleri dağıtarak, yazdığı cevap mektubunda efendisinin hizmetinde olduğunu teyit etti. Bu karşılıklı güven veren mektuplaşmaların ardından Muktedir'in huzuruna çıkararak vedalaşan Mûnis'i, Muktedir'in oğlu Ebü'l-Abbâs ve Vezir Ali b. Îsâ, Suğur bölgesine yolcu etmiştir (Rebi-ülahir 315/Haziran-Temmuz 927).⁴⁹

Arîb, Mûnis ile Muktedir arasında gerilime yol açan söz konusu söylentinin hangi sebeple çıkmış olabileceğini yorumlamamıza yardımcı olacak iki ayrı rivâyet aktarmaktadır. Birinci rivâyete göre Mûnis, muhtemelen bundan biraz daha önce Suğur bölgesine gitmeyi istemiş, ancak Ali b. Îsâ, kendisinin burada olması halinde işleri yürütebileceğini, aksi takdirde almış olduğu bütün tedbirlerin bozulacağını söyleyerek, onun Bağdat'tan ayrılmasını engellemiştir.⁵⁰ İkinci rivâyette ise Mûnis, Muktedir'in annesinin kendisini öldürmeye çalıştığını ve saraya girdiğinde onu öldürmek için bazı kişileri görevlendirdiğini öğrenince tedirgin olmuş ve kendisini korumaya almıştır. Bundan sonra Suğur bölgesine gitmeyi isteyerek Bağdat'tan ayrılmıştır.⁵¹ Bu iki rivâyet bir arada değerlendirildiğinde, Ali b. Îsâ'nın vezir olduktan hemen sonra iktâların dağıtımı ve saray masraflarının azaltılması hususunda almış olduğu sıkı tedbirlerin,⁵² Muktedir ve annesini ciddi bir şekilde rahatsız etmiş olduğu söylenebilir. Yine, onların, aldığı tedbirleri yürürlüğe koyması için vezire destek sağlayan Mûnis'e karşı duydukları şiddetli öfke ve kızgınlık, bu tür söylentilerin ortaya çıkmasına kaynak teşkil etmiş olmalıdır. Nitekim Ali b. Îsâ'nın vezir olduktan kısa bir süre sonra kendinden önceki iki vezir döneminde devlet gelirlerindeki azalmaya rağmen askerlerin maaşlarının, saray masraflarının özellikle de Muktedir'in annesinin maaş ve masraflarının artması sebebiyle endişeye kapılarak istifa etmek istediğini, ancak onu bu düşüncesinden Mûnis'in vazgeçirdiğini kaynaklar açık bir şekilde zikrederler.⁵³

49 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 160-161; Hemedânî, *Tekmile*, s. 251; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil*, VIII, 169-170.

50 Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 114. Ayrıca bk. İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil*, VIII, 183-184.

51 Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 115.

52 Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 113. Ali b. Îsâ'nın yapmış olduğu düzenlemeler hakkında bk. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 157-159.

53 Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 114; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 184; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil*, VIII, 183-184.

Bahreyn Karmatîleri'nin lideri Ebû Tâhir'in Kûfe'ye düzenlemiş olduğu saldırı,⁵⁴ iki taraf arasında yaşanan bu tatsızlıkların bir anda unutulmasına sebep olmuş görünmektedir. Bu sırada, Bizans toprakları üzerine sefer düzenlemek için Tikrit'te bulunan Mûnis, Muktedir'in acil çağrısı üzerine Bağdat'a dönmüştür.⁵⁵ Ardından Kûfe'den sonra Enbâr'ı da ele geçirerek Bağdat önlerine kadar ulaşmış olan Ebû Tâhir'in şehre girişini başarılı bir şekilde engellemiş ve Muktedir'i büyük bir tehlikeden kurtarmıştır (11 Zilkade 315/7 Ocak 928).⁵⁶ Hatta bunun hemen akabinde Muktedir'in, Ali b. İsbâ'yı hapsederek yerine onaylamadığı İbn Mukle'yi vezir tayin etmesine ses çıkarmayan Mûnis,⁵⁷ Bağdat'a girişini engellediği Ebû Tâhir'in bu sırada Rakka'ya düzenlemiş olduğu saldırıyı durdurmak üzere Bağdat'tan ayrılmıştır (316/928).⁵⁸ Ancak onun Rakka'da bulunduğu sırada, Muktedir'in dayısının oğlu Hulvân ve Dînever'in idaresini yürüten Hârûn b. Garîb'in emîrül-ümerâ olduğu söylentilerinin kendisine ulaşması işlerin yeniden karışmasına neden olmuştur. Onun Bağdat'tan ayrılmasının ardından Şurta komutanı Nâzûk ile Hârûn b. Garîb'in adamları arasında çıkan küçük bir anlaşmazlık büyümüş ve ikisi karşı karşıya gelmişlerdi. Bu çarpışmanın ardından aralarında anlaşma sağlanmışsa da, Nâzûk'tan çekinen Hârûn b. Garîb askerleriyle birlikte Necmî Bostanı adı verilen yerde konaklamaya başlamıştı. Bu sırada Bağdat'ta Hârûn b. Garîb'in emîrül-ümerâ olduğu söylentileri ortaya çıkmıştı. Bu haberin kendisine ulaşması üzerine acilen Rakka'dan Bağdat'a gelen Mûnis, Muktedir'in yanına gitmedi. Muhtemelen ne olup bittiğini anlamak için birkaç gün bekleyen Mûnis, daha sonra Muktedir'in kendisine karşı Hârûn b. Garîb'i askerleriyle birlikte sarayda tuttuğunu görünce, Bağdat'ın dışında Bâbü's-Şemmâsiye'de karargâh kurdu (8 Muharrem 317/20 Şubat 929).⁵⁹

Söz konusu olayı daha kısa anlatan, ancak tarafların niyetlerini anlama açısından önemli bir ayrıntıya işaret eden Arîb, Mûnis'in, Halife Muk-

54 *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 236; Hemedânî, *Tekmile*, s. 252; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 170.

55 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 165.

56 Geniş bilgi için bk. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 175-178, 182; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 238-240; Hemedânî, *Tekmile*, s. 253-254; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 171-173, 181; Ayrıca bk. Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 347-348; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 114-115.

57 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 184-185; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 183-184.

58 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 182; Hemedânî, *Tekmile*, s. 256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 181.

59 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 187-189; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 187-188. Ayrıca bk. *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 241-242; Hemedânî, *Tekmile*, s. 257-259.

tedir'i ziyarete gitmemesi sebebiyle evine düzenlenen saldırı sonrasında Bâbü'ş-Şemmâsiye'de karargâh kurduğunu zikretmektedir.⁶⁰ Nâzûk ve Ebü'l-Heycâ başta olmak üzere diğer komutanlar da askerleriyle birlikte gelerek Mûnis'e katılmışlardı. Buna karşılık Muktedir'in yanında Hârûn b. Garîb ve Ahmed b. Kayıglı ile sarayda bulunan Huceriyye⁶¹ ve Mesâffiyiye⁶² askerleri kalmıştı. Ancak kısa bir süre sonra saray askerlerinin büyük bir çoğunluğu da Mûnis'in yanına giderek ona katıldılar. Bu esnada Muktedir ile devam eden mektuplaşmalarda Mûnis, saray hizmetçileri ve harem mensuplarının idareye bu kadar müdahil olması ve onlara verilen malların fazlalığı gibi hususlarda askerlerin rahatsızlık duyduğunu, bu malların geri alınması ve bazı kimselerin görevden ayrılmasını istediklerini, özellikle de Hârûn b. Garîb'in saraydan uzaklaştırılmasını talep ettiklerini bildirdi. Muhtemelen saray askerlerinin büyük bir çoğunluğunun saf değiştirmesi ile büyük bir güç kaybına uğrayan Muktedir, bu şartları kabul ederek Hârûn b. Garîb'i Suğur bölgesine gitmek üzere saraydan uzaklaştırınca, Mûnis ve beraberindekiler Bağdat'a girdiler ve ortalık sakinleşti.⁶³ Fakat ertesi gün Nâzûk ve Ebü'l-Heycâ'nın yapmış olduğu baskı neticesinde yeniden harekete geçen Mûnis, yanındakilerle birlikte saraya gelerek Muktedir'i ele geçirmiş ve onu ailesiyle birlikte kendi evine göndermiştir. Daha sonra Kâdilkudât Ebû Ömer getirilerek Muktedir'in kendi isteğiyle halifelikten çekildiğine şahit tutulmuş ve kardeşi Muhammed b. Mu'tazıd, Kâhir-Billâh lakabıyla halife ilan edilmiştir (15 Muharrem 317/28 Şubat 929).⁶⁴ Ancak iki gün sonra Mesâffiyiye askerlerinin çıkarmış oldukları isyan işlerin tamamıyla tersine dönmesine neden olmuştur. Yeni halifenin göreve başlaması sebebiyle toplanan Mesâffiyiye askerleri bir yıllık maaşlarının peşin olarak ödenmesini istemişler, ardın-

60 Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 121. Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 279.

61 Hâssa ordusunun bir kısmını teşkil eden ve Gilmânu hucer veya Gilmânu'd-dâr isimleriyle de anılan bu birlik Halife Mu'tazıd tarafından kurulmuştur. İkamet ettikleri yer olan "hücre" kelimesinin çoğulu "hucar" kelimesine nispetle kendilerine bu isim verilmiştir. Geniş bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler'de Emirülümerâlığın Ortaya Çıkışı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 10-11 (İstanbul 1981), s. 98; Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *DİA*, XIV (İstanbul 1996), s. 179-180.

62 Bâbü'l-âmm'e'de görev yapan bu birlik, Abbâsî ordusundaki piyade (reccâle) sınıfının kollarındandır. Geniş bilgi için bk. Sâbî, *el-Vüzerâ*, s. 15-16; Marmer, *The Political Culture*, s. 223; Terzi, "Gulâm", s. 180.

63 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 189-192; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 200-201. Ayrıca bk. Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 121-122; Hemedânî, *Tekmile*, s. 259-260.

64 Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 122-123; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 192-194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 201-203. Ayrıca bk. *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 242, 244-245; Hemedânî, *Tekmile*, s. 261; Mustafa Sabri Küçükçaççı, "Kâhir-Billâh", *DİA*, XXIV (İstanbul 2001), s. 172.

dan çıkardıkları isyan sırasında Nâzûk ve Ebü'l-Heycâ'yı öldürmüşlerdi. Kâhir-Billâh ise kaçarak ellerinden zor kurtulmuştu. Daha sonra bu olayların yaşandığı gün dışarı hiç çıkmayan Mûnis'in evine gelen Mesâffıyye askerleri, kendisinden Muktedir'i serbest bırakmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Mûnis, Muktedir'e saraya dönmesi için izin vermiş ve o da gelecek yeniden tahta oturmuştur.⁶⁵ Kaynakların ortak kanaatine göre Mûnis, Muktedir'in halifelikten azledilmesine taraftar olmamış, ancak başta Nâzûk ve Ebü'l-Heycâ olmak üzere diğer komutanların bu yöndeki isteğine engel olamamıştır. Bunun üzerine Muktedir'i kendi evine getirerek koruma altına alan Mûnis, diğer taraftan el altından da Mesâffıyye askerlerinin çıkardığı isyanı organize ederek bu halife değişikliğinin başarısızlığa uğramasını sağlamıştır.⁶⁶

Emîrû'l-ümerâ gibi davranan ve bu davranışının Halife Muktedir tarafından da kabullendiği anlaşılan Mûnis'in Bağdat'ta ortaya çıkan olaylara müdahalesi, Hârûn b. Garîb'in emîrû'l-ümerâlık görevine getirildiği haberinin yayılması üzerine olmuştur. Kaynaklarda, Mûnis'in bundan önce resmi olarak emîrû'l-ümerâ tayin edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁷ Bu noktada geriye dönerek İbnü'l-Furât'ın öldürülmeden önce Mûnis'i Bağdat'tan uzaklaştırmak amacıyla Muktedir'e söylediği sözleri hatırlayacak olursak, söz konusu dönem için böyle bir durumun fiili olarak da mevcut olmadığını söyleyebiliriz. Bu durumda Mûnis'in güçlü rakibi İbnü'l-Furât'ı devreden çıkarmasıyla birlikte kendisini bu pozisyonda gördüğünü ve bunun Muktedir tarafından da başka çaresi olmadığı için kabul edildiğini düşünmek mümkündür. Nitekim kaynaklarda söz konusu tarihten itibaren onun, vezirin de üstünde bir konumda bulunduğu gösteren iki örnek, yapılan bu tespiti teyit eder mahiyettedir. Yukarıda bahsedildiği gibi, İbnü'l-Furât'ın son vezirliği esnasında onun kurduğu plan neticesinde, adeta sürgüne gönderilir gibi Rakka'ya gönderilen Mûnis, kısa bir müddet sonra Muktedir'in yapmış olduğu acil çağrı üzerine Bağdat'a geri döndüğünde, kendisini karşılayanlar arasında bizzat Vezir

65 Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 123-124; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 195-201; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 245-248; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 203-206.

66 Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, s. 343; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 124; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 206-207.

67 Abbâsî tarihindeki resmi ilk emîrû'l-ümerâ olan İbn Râik, 324 (936) yılında Halife Râdî-Billâh tarafından göreve getirilmiştir. Emîrû'l-ümerâlık hakkında geniş bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler'de Emirülümerâlığın Ortaya Çıkışı", s. 103-108; a.mlf., "Emîrû'l-Ümerâ", *DİA*, XI (İstanbul 1995), s. 158-159. Ayrıca bk. Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi* (trc. İsmail Yiğit ve ark.), III (İstanbul 1985), s. 373-378.

İbnü'l-Furât'ın da yer aldığı kaydedilmektedir. Bu rivâyeti zikreden İbn Miskeveyh, İbnü'l-Furât'ın ve ondan önceki vezirlerin böyle bir uygulaması olmadığını özellikle altını çizer.⁶⁸ Yine aynı yıl İbnü'l-Furât'ın öldürülmesinden sonra vezir tayin edilen Ebü'l-Kâsım el-Hâkânî'nin maaşları ödeyememesi üzerine Muktedir, Mûnis'i Vâsıt'tan Bağdat'a çağırması ve geldiğinde kendisini karşılayanlar arasında halifenin oğlu Ebü'l-Abbâs ve Vezir Ebü'l-Kâsım el-Hâkânî de yer almıştır.⁶⁹ Mûnis'in konumu hakkında yapılan böyle bir tespit, az önce bahsedilen son olay da dâhil, İbnü'l-Furât'ın öldürülmesinden sonra Mûnis ile Muktedir arasında yaşanan sürtüşme ve çekişmeleri anlamlandırmamızı daha da kolaylaştıracaktır. Konuyla ilgili rivâyetler dikkatlice takip edildiğinde, Mûnis'in baskısından bunalmış bulunan Muktedir'in, dayısının oğlu Hârûn b. Garîb ile ona karşı bir denge unsuru oluşturmaya çalıştığı ileri sürülebilir. Ancak Muktedir, Mûnis'in şiddetli tepkisi ve gücü karşısında geri adım atmak zorunda kalmış olmalıdır. Diğer taraftan Hârûn b. Garîb'in Bağdat'tan uzaklaştırılmasıyla istediğini elde eden ve güçlü konumunu koruyan Mûnis, Muktedir ile savaşıma kararından vazgeçmiştir. Hatta daha da ileri giderek beraber hareket ettiği kimselerin yapmış olduğu ihtilalin başarısız olması ve Muktedir'in tahtta kalması için gayret göstermiştir. Bu son davranışı da onun temel politikasıyla gayet uyumludur. Muhtemelen bu ihtilalin başarıya ulaşması halinde sadece iktidarını kaybeden Muktedir olmayacak, aynı zamanda bu ihtilalin önderliğini yapan Nâzûk ile kendisinin konumlarının değişmesi de kaçınılmaz olacaktır.

Mûnis, Muktedir'i kaybettiği tahtına ikinci kez taşımışsa da, bu durum ilişkilerin normal bir seyre dönmesini sağlamamıştır. Aksine ikisi arasındaki çekişme ve mücadele, Muktedir'in öldürülmesine kadar geçen süreç içerisinde daha da şiddetlenerek devam etmiştir. Karşılıklı tedirginliğin daha da arttığı taraflar arasındaki ilk çatışma konusu yine vezir tayini ile alakalıydı. Mûnis'in Bağdat dışında bulunmasını fırsat bilen Muktedir, Şurta komutanı Muhammed b. Yâkut'un da teşvikleriyle, Mûnis'in tarafını tuttuğunu düşündüğü İbn Mukle'yi vezirlik görevinden azlederek tutuklattı (Cemaziyelevvel 318/Haziran 930). Ancak bu sırada Bağdat'a dönen Mûnis, onun yerine Hüseyin b. Kâsım'ı vezir tayin etmeyi düşünen Muktedir'in kararına şiddetle karşı çıkarak, İbn Mukle'nin görevine devam

68 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 122-123. Ayrıca bk. Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti*, İstanbul 2000, s. 113.

69 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 142-143.

etmesinde ısrar etti. Yeni bir krizin çıkmasına sebep olacak bu görüş ayrılığı, ancak Ali b. İsâ'nın araya girmesiyle halledilebildi. Neticede iki taraf, danışmanlığını Ali b. İsâ'nın yapması şartıyla Süleyman b. Hasan'ın vezir tayin edilmesi hususunda anlaştı.⁷⁰

Muktedir'in bundan yaklaşık bir yıl sonra Şurta komutanı Muhammed b. Yâkut'u aynı zamanda Hisbe teşkilatının başına tayin etmesi işlerin yeniden karışmasına neden olmuştur. Mûnis, kendisinin tayin ettirdiği ve desteklediği Vezir Süleyman'a karşı Muhammed b. Yâkut'un sürdürdüğü açık muhalefet sebebiyle önceden beri rahatsızdı. Bu tayinle birlikte Muhammed b. Yâkut'un maiyetindeki asker sayısının ve gücünün artırılması tedirginliğini daha da artırdı. Bunun üzerine, kadı sıfatı taşımayan ve âdil olmayan birisinin Hisbe teşkilatının başına getirilmesinin doğru olamayacağını ileri süren Mûnis, Muktedir'den onu Hisbe teşkilatının başından almasını istedi. Burada Mûnis'in, Muktedir'in iki görevi bir elde toplayarak Muhammed b. Yâkut'u güçlendirmesini kendisine karşı yeni bir güç oluşturma gayreti olarak değerlendirmiş olması güçlü bir ihtimaldir. Yine, Muhammed'in babası Yâkut'un hâciblik görevinin yürütüyor olması, Mûnis'in bu tedirginliğini artıran bir diğer unsur olmalıdır. Muhtemelen başka çaresi bulunmayan Muktedir, onun bu isteğini olumlu karşıladı. Ancak bu sırada Yâkut ve oğullarının askerleriyle birlikte sarayda ve Muhammed b. Yâkut'un evinde toplandığı ve Mûnis'in evine gece baskın düzenleyecekleri haberi ulaştı. Bunun üzerine Mûnis, maiyetindeki askerlerle birlikte Bâbü's-Şemmâsiye'de bir kez daha karargâh kurdu. Yapılan görüşmelerde Muhammed b. Yâkut'un Şurta ve Hisbe komutanlıklarından, babası Yâkut'un da hâciblik görevinden azledilmesini ve Bağdat'tan çıkarılmalarını talep etti. Muktedir'in söz konusu şartları kabul etmesiyle bu kriz daha fazla büyümeden sona erdirildi (319/931).⁷¹

Artık yapılan her tayin Mûnis ile Halife Muktedir arasında karşı tarafa gücünü kabul ettirme mücadelesine dönüşmüştü. Vezir Süleyman devlet görevlilerinin maaşlarını ödeyemez hale gelince, Muktedir bir türlü vazgeçemediği Hüseyin b. Kâsım'ı yeniden vezir tayin etmek istedi. Mûnis buna itiraz edince, onun teklif ettiği Ebû'l-Kâsım el-Kelvezânî'yi vezir

70 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 203-205; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 218; Abdülkerim Özaydın, "İbn Mukle" *DİA*, XX (İstanbul 1999), s. 211.

71 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 209-211; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 252-253; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 224-225. Krş. Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 137-138; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 178.

taayin etmeyi kabul etmek zorunda kaldı (25 Recep 319/14 Ağustos 931).⁷² Ancak Muktedir'in bundan sadece üç ay sonra Kelvezânî'yi azlederek yerine Hüseyin b. Kâsım'ı vezir tayin etmesi⁷³ ve yeni vezirin bazı komutanlarla birlikte Mûnis için tuzak hazırlama gayreti içine girmesi bardağı taşıran son damla oldu. Mûnis, öncelikle kendisine tuzak hazırlama gayretinde olan Hüseyin b. Kâsım'ı ele geçirmeye çalıştı. Ancak onun saraya taşınması üzerine buna muvaffak olamayan Munis, Muktedir'den onu görevden almasını talep etti. Bu arada boş durmayan Hüseyin b. Kâsım, Muktedir'e oğlu Ebü'l-Abbâs er-Râzî'yi Şam'a götürecektir olan Mûnis'in, burada ona biat etmeyi tasarladığını bildirdi. Ayrıca Mûnis'in düşmanlarından bu sırada Deyrülakûl'de ikamet etmekte olan Hârûn b. Garîb ve Ahvaz'da bulunan Muhammed b. Yâkut'u Bağdat'a çağırdı. Bütün bu gelişmelerin ardından Muktedir ve vezirin kendisine karşı ciddi bir hazırlık içerisine girdiğini ve Hârûn b. Garîb'in Bağdat'a yaklaşmak üzere olduğunu öğrenen Mûnis, maiyetindeki askerleri ile birlikte Musul'a gitmek üzere yola çıktı (Muharrem 320/Ocak-Şubat 932). Bağdat'tan ayrılmadan önce komutanlarından Büşrî ile Halife Muktedir'e bir mektup gönderen Mûnis, Muktedir'in cevap mektubunda gönlünü alacağını ve kendisini geri çağıracağını umuyordu. Fakat gelişmeler hiç de onun beklediği gibi olmadı. Halifeye ulaşmaya çalışan Büşrî'ye, mektubu kendisine vermesi hususunda ısrar eden Vezir Hüseyin, mektubu Muktedir'den başka hiç kimselere vermeyeceğini söyleyen Büşrî'yi hapsetti. Daha da ileri giderek Mûnis'in bütün mallarına el koydu ve Musul'un idaresini elinde bulunduran Hamdânoğulları'ndan Saîd ve Dâvud ile yeğenleri Nâsıruddevle'ye Mûnis'i Musul'a sokmamaları için talimat gönderdi.⁷⁴

Arîb'in eserinde, neticede Mûnis ile Halife Muktedir'i savaş meydanında karşı karşıya getirecek olan olayın sebebi biraz daha farklı anlatılmaktadır. Ancak bu daha çok, olaya, Mûnis'e karşı oluşturulan cepheye yer alan diğer kişiler üzerinden yapılan başka bir bakışa benzemektedir. Buradaki anlatıma göre Mûnis, az önce geçtiği gibi, Şurta Komutanı Muhammed b. Yâkut'u Bağdat'tan uzaklaştırdıktan sonra bu göreve Râik'in iki oğlunu getirmiştir. Diğer taraftan nikris hastalığına yakalanan ve bu sebeple evine çekilen Mûnis, kendisine ait bütün yetkileri ve halife ile

72 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 211-212; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 225-226.

73 Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 140-141; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 214-221; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 230-231.

74 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 221-223; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 232-233, 237-238.

görüşme işini komutanlarından Yelbak'a (Büleyk) bırakmıştır. Ancak aradan belli bir süre geçtikten sonra Mûnis'in hâciblik görevini de Râik'in oğullarından alarak Yelbak'a vereceği söylentileri ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Mûnis'e kızan Râik'in oğulları Vezir Hüseyin b. Kâsım ve Müflih başta olmak üzere bazı komutanlarla Mûnis aleyhine anlaşmaya varmıştır. Hatta buradaki anlatıma göre Mûnis'e karşı mücadele etmek için onun düşmanlarından Yâkut ve oğlunu Bağdat'a çağırın da Râik'in oğullarıdır.⁷⁵ Arîb'in eserinde yer alan rivâyetin devamı, yukarıda zikredilen rivâyetten biraz farklılık arz eder. Buna göre komutanı Büşrî'yi Muktedir'e gönderen Mûnis, net bir şekilde kendisine karşı bir isyan içinde olmadığını, ancak kendisini yakalamaya çalışanlardan korunmak için kendisinden uzak kaldığını bildirmiştir. Buna rağmen Muktedir, haberi getiren Büşrî'yi hapsedmiş ve bunu haber alan Mûnis de Bağdat'tan uzaklaşmak zorunda kalmıştır.⁷⁶ Bu iki rivâyet birlikte ele alındığında Vezir Hüseyin b. Kâsım ve Râik'in iki oğlu başta olmak üzere Mûnis'e karşı bir cephe oluşturulduğu gayet açıktır. Aynı şekilde Halife Muktedir'in de onları desteklediği, hatta daha kuvvetli ihtimal onlarla birlikte hareket ettiği söylenebilir.

Mûnis'e karşı oluşturulan cephenin içinde yer alan ve onun Bağdat'tan ayrılmasını sağlayan Vezir Hüseyin b. Kâsım'ın devreden çıkması uzun sürmemiştir. Önce onun Mûnis'e yaptıklarını takdirle karşılayan Muktedir, kendisine Amîdüddeve lakabını vermenin yanı sıra paraların üzerine isminin basılmasına da müsaade etmiştir. Böylece o, istediğini tayin eden ve istediğini de azleden bir güce kavuşmuştur. Ancak Basra örneğinde olduğu gibi çok düşük meblağlarda iktâlar dağıtan ve devleti çok ciddi bir malî krizin içine sürükleyen Vezir Hüseyin, göreve getirilmesinden yedi ay sonra Muktedir tarafından azledilerek yerine Fazl b. Ca'fer tayin edilmiştir (Rebiülahir 320/Nisan-Mayıs 932).⁷⁷

Ne var ki, Muktedir'in geç kalan bu azil kararı olayların seyrini değiştirmek için yeterli olmamıştır. Bağdat'tan ayrıldıktan sonra Musul'a yönelen Mûnis, Hamdânoğulları'na karşı elde ettiği galibiyet sonrasında Musul'a girmiştir (3 veya 4 Safer 320/14 veya 15 Şubat 932).⁷⁸ Bu arada Hamdânoğulları'ndan Nâsıruddevle'nin yanı sıra daha önce kendisinden

75 Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 142.

76 Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 142-144.

77 Geniş bilgi için bk. Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 147-148; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 223-228; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 238-239.

78 Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 145-146; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 233-234; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 239-240.

iyilik görmüş bulunan Bağdat, Şam, Mısır ve daha başka yerlerden pek çok kimse gelerek kendisine katılmıştır.⁷⁹ Burada yedi ay⁸⁰ kalan ve belki de hâlâ Muktedir'den gelecek cevabı bekleyen Mûnis, etrafındakilerin de teşvikiyle sonunda Bağdat üzerine yürüme kararı almıştır. Diğer taraftan Mûnis'in harekete geçtiğini öğrenen Muktedir, ona karşı iki ayrı öncü birlik sevk etmişse de, bunlar Mûnis'in kendilerine yaklaşmakta olduğunu haber alınca Bağdat'a geri dönmüşlerdi. Böylece hiçbir engelle karşılaşmayan Mûnis ordusuyla birlikte Bağdat önlerine gelerek Bâbü's-Şemmâsiye'de karargâh kurdu. Görülen o ki, Muktedir akıldan daha ziyade korku ve endişeye dayanan siyaseti neticesinde çok ciddi bir şekilde karşısına dikilen rakibi önünde ne yapacağı konusunda kararsızdı. Her ne kadar kendisi Bağdat'tan Vâsıt'a geçerek yeniden asker topladıktan sonra Mûnis üzerine yürümeyi düşünmüşse de, Vezir Fazl b. Ca'fer ve Muhammed b. Yâkut'un ısrarları neticesinde savaşı Bağdat'ta kabul etmeye razı oldu. Yine onların yaptığı son tavsiye doğrultusunda savaş meydanına çıkması ve askerlerinin yenilmeye yüz tuttuğu bir sırada onları cesaretlendirmek üzere çarpışma alanına girmesi kendisinin sonunu hazırlamış, savaş alanında halifeye rastlayan Mağribli ve Berberî bir grup asker onu öldürmüştür (27 Şevval 320/31 Ekim 932). Muktedir'in başı Mûnis'e getirildiğinde söylediği sözlere ve duyduğu üzüntüye bakılırsa, aslında onun Muktedir'i öldürmek gibi bir niyet taşımadığı, yine önceden olduğu gibi ona istediklerini kabul ettirme peşinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak olaylar yaşlı komutanın planladığı gibi seyretmemiş ve aralarındaki çekişme ve mücadeleye rağmen verdiği destekle yirmi beş yıl tahtta kalmasını sağladığı Muktedir, onun askerleri tarafından öldürülmüştür. Muktedir'in öldürülmesi ve savaşın neticesinin belli olması üzerine Mûnis, askerlerinden bazılarını Dârü'l-hilâfe'ye göndererek buranın yağmalanmasını önlemiştir. Diğer taraftan Muktedir'in oğlu Abdülvâhid, kendisini sürekli savaşa teşvik eden ve onun adına bu acı sonunun hazırlanmasında büyük payları bulunan Hârûn b. Garîb, Muhammed b. Yâkut ve Râik'in iki oğlu ise Medâin'e kaçmıştır.⁸¹

79 Mûnis, Musul'da iken gelerek kendisine katılanlar hakkında bk. Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 146-147.

80 İbn Miskeveyh'in (*Tecâribü'l-ümem*, I, 234) eserinde Mûnis'in Musul'da dokuz ay kaldığı zikredilmekteyse de, onun Musul'a giriş ve ayrılış tarihleri dikkate alındığında bunun yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

81 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 234-237; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil*, VIII, 241-243. Krş. Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 148-152; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 254-257.

Mûnis ile Halife Muktedir arasında geçen mücadeleye bir bütün olarak bakıldığında, öncelikle, bu mücadelenin temelinde İbnü'l-Furât'ın devreden çıkmasıyla daha da güçlenen Mûnis'in, bundan sonraki süreçte tam bir emîrül-ümerâ gibi davranmasının ve neredeyse bütün tayin ve azillere daha fazla müdahale etmeye başlamasının yattığını söylemek mümkündür. Ancak belki de bundan çok daha önemlisi, Muktedir'in her zaman kendisine sadakat gösteren ve gerçekte hiçbir zaman kendisini azletme gibi bir niyeti bulunmayan Mûnis'e karşı sürekli bir alternatif güç oluşturma gayreti içerisinde bulunmasıdır.

3. Kâhir-Billâh'ın Halifeliğini Onaylamak Zorunda Kalması ve Öldürülmesi

Artık yeni halifeyi belirleyecek konumda bulunan yaşlı Mûnis'in, bu aşamada gerekli dirayeti gösterememesi ve istemediği halde kendisiyle birlikte hareket edenlerin talebi doğrultusunda Kâhir-Billâh'ın halifelik makamına oturmasına izin vermesi, bir anlamda kendisinin de sonunu hazırlayan olayların başlangıcı oldu. Muktedir'in öldürülmesinden sonra yeni halifeyi belirlemek için yapılan görüşmelerde Mûnis, akıllı, cömert, verdiği sözde duran ve aynı zamanda kendi elleriyle büyüttüğü Muktedir'in oğlu Ebü'l-Abbâs Ahmed'in halife seçilmesini teklif etti. Onun halife seçilmesi halinde bu durumdan memnun olacak babaannesi, kardeşleri ve saray hizmetinde bulunan ileri gelen kimselerin halifeye ait paranın harcanmasına müsaade edecekleri gibi, Muktedir'in öldürülmesinden dolayı herhangi bir kimsenin mücadeleye kalkışmasının önünün de alınmış olacağını ileri sürdü. Ancak Muktedir'in halifeliği döneminde dirayetli bir yönetim sergileyememesi, annesi başta olmak üzere saray hanımlarının sürekli devletin işlerine müdahalede bulunmaları ve bu durumun ortaya çıkardığı hoşnutsuzluğun zihinlerde çok canlı olması Mûnis'in bu teklifinin boşa çıkmasına neden oldu. Mûnis'in teklifine tepki gösteren Ebû Ya'kûb İshak b. İsmâil en-Nevbahtî, Muktedir'i kastederek, annesi, teyzeleri ve hizmetçileri devlet işlerine müdahale eden halifeden çok çektiklerini bildirdi. Ardından bu kadar olumsuz tecrübeden sonra yeniden aynı duruma düşmek istemediklerini, halife seçilecek kişinin hem kendisini hem de halkı yönetecek olgunlukta birisi olması gerektiğini belirterek, Ebû Mansûr Muhammed b. el-Mu'tazîd'in halife tayin edilmesini teklif etti. Onun bu görüşünde ısrar etmesi ve muhtemelen daha fazla destek bulması, Mûnis'in istemeyerek de olsa bu teklifi kabul etmesine neden

olmuştu. Yine de Müktefi'nin oğlu Ebû Ahmed ve Muhammed b. Mu'tazid ile ayrı ayrı görüşen Mûnis, Ebû Ahmed'in bu işe amcasının daha layık olduğunu bildirmesi üzerine Muhammed b. Mu 'tazid'i Kâhir-Billâh laka-bıyla halife ilan etti (27 Şevval 320/31 Ekim 932). Ayrıca o, elleriyle tayin ettiği yeni halifeden kendisi, hâcibi Yelbak, Yelbak'ın oğlu Ali ve kâatibi Yahya b. Abdullah et-Taberî için eman almayı da ihmal etmedi. Mûnis, halifenin vezirini ve hâcibini de kendisi belirlemiş, Ebû Ali b. Mukle'yi vezir tayin ederken, hâciblik görevine de yine kendi adamların-dan Ali b. Yelbak'ı getirmişti.⁸²

Ancak bütün bu tedbirler, Mûnis'in çok kötü niyetli bir adam diye halife olmasına karşı çıktığı Kâhir-Billâh'ı durdurması için yeterli olmadı. Mûnis yaptığı tayinlerle onu kontrol altında tutmaya çalışırken, Kâhir-Billâh ise başta Mûnis olmak üzere kendisini halife yapan gücün vesâyeyinden kurtulmak için her türlü tedbire başvurmaktan geri kalmadı. Hatta bu konuda çok kısa bir süre önce Mûnis ile birlikte üzerine asker sevk ettiği ve Mûnis'in düşmanı olan Muhammed b. Yâkut ile işbirliği yapmaktan çekinmedi. Önceden geçtiği gibi, Muktedir ile Mûnis arasında gerçekleşen savaş sonrasında Muhammed b. Yâkut, Muktedir'in oğlu Abdülvâhid ve Hârûn b. Garîb ile Medâin'e kaçmıştı. Daha sonra eman almayı başaran Hârûn b. Garîb Bağdat'a dönerken, Muhammed b. Yâkut da Abdülvâhid ile birlikte önce Vâsıt'a ardından da Ahvaz'a geçmişti. Bu ikisi şehrin valisini kovarak buranın haracını toplamaya başlamışlardı. Bunun üzerine Kâhir-Billâh ve Mûnis, bunların üzerine Yelbak komutasında bir ordu sevk etmişti. Sevk edilen ordu Vâsıt'a yaklaşınca bu ikisi Tüster'e geçmişti. Daha sonra kendilerine eman verilmesi şartıyla önce Abdülvâhid, ardından Muhammed b. Yâkut teslim olmuş ve Yelbak ile birlikte Bağdat'a dönmüşlerdi.⁸³ Muhammed b. Yâkut'un Bağdat'a dönmesinden sonra, muhtemelen Mûnis ile geçmişten gelen düşmanlığını dikkate alan Kâhir-Billâh, ona karşı iltifatını artırarak kendisiyle daha fazla istişare etmeye başladı. Onun bu girişimi, yine Muhammed b. Yâkut ile arası açık olan Vezir İbn Mukle'yi de oldukça rahatsız etti. Mûnis'e, bu ikisinin kendisine karşı tuzak hazırlamak üzere bir araya geldiklerini bildirdi. Bunun üzerine Mûnis'in emri ile harekete geçen Ali b. Yelbak, ikisi arasında elçi-

82 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 241-242; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 244-245. Ayrıca bk. Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 152-153; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 261-262; Küçükaşçı, "Kâhir-Billâh", *DİA*, XXIV, 172.

83 Geniş bilgi için bk. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 253-258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 248-250.

lik görevi yaptığı söylenen İsâ b. Tabîb'i yakalamış, ancak bu haberin ortaya çıkması üzerine kaçıp saklanan Muhammed b. Yâkut'u bir türlü ele geçirmeye muvaffak olamamıştı. Bu yaşananlardan sonra Kâhir-Billâh üzerindeki baskısını daha da artıran Ali b. Yelbak, sarayın kapısına Ahmed b. Zeyrek'i nöbetçi dikerek yanına gelen giden herkesi tespit etmesini istedi. Hatta saraya giren kadınların yüzlerinin açılarak kim olduğuna bakılmasını ve şayet yanlarında herhangi bir mektup varsa bunun Mûnis'e götürülmesini emretti.⁸⁴ Ancak o uygulamaya koymuş olduğu bu sıkıştırma tedbirleriyle, Kâhir-Billâh'ın çabalarının daha fazla artmasına ve aynı zamanda işinin de kolaylaşmasına yardımcı olmuş görünmektedir.

Bu yapılanlar karşısında boş durmayan Kâhir-Billâh, Mûnis'in en önde gelen komutanlarından Tarîf es-Sübkerî ve Büşrî'yi yaptığı vaatlerle kendi safına çekmeyi başardı. Kâhir-Billâh'ın halife olmasından sonra devletin idaresini tamamıyla ele geçiren Yelbak ve oğlu Ali b. Yelbak'ın söz konusu komutanları devre dışı bırakmaları, onların bu şekilde saf değiştirmesinin en önemli sebebiydi. Kâhir-Billâh'ın ikinci hedefi, kaynaklarda Mûnis'in eli ayağı diye tanımlanan Sâciyye askerlerini kazanmak oldu. Daha önce Yusuf b. Ebî's-Sâc'ın emrinde çalışan bu askerler, onun Karmâtîler tarafından öldürülmesinden sonra Mûnis'in emrine verilmişti.⁸⁵ Bundan sonra çıktığı bütün savaşlarda Mûnis'in ordusunda yer alan Sâciyye askerleri, onun Muktedir ile yaptığı savaşta da en büyük yardımcıları olmuştu. Ancak Mûnis'in bu mücadele öncesinde yapmış olduğu vaatleri, mücadelenin kazanılmasından sonra yerine getirmemesi onları bir hayli gücendirmişti. Diğer taraftan bu askerler de artık iyice yaşlanan Mûnis'in işlerden el ayak çekmesinden ve Yelbak ile oğlu Ali b. Yelbak'ın her işte söz sahibi olmasından rahatsız olmaya başlamışlardı. Bu memnuniyetsizliği kendi adına gayet iyi değerlendiren Kâhir-Billâh, yaptığı vaatler ve verdiği paralarla Sâciyye askerlerinin ileri gelenlerinden bazılarının gönülünü kazanmaya muvaffak olurken, bir taraftan da onları ortak düşmanları Yelbak ve oğlu Ali b. Yelbak aleyhinde Tarîf es-Sübkerî ile işbirliği yapmaları için teşvik etti. Onun bu planı sonuç vermiş ve Mûnis, Yelbak ve oğlu Ali b. Yelbak ile bundan sonra ilişki kurmayacaklarına dair aralarında anlaşmaya varmışlardı. Yine bu anlaşmada, Mûnis'in konumunu

84 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 259-260; Hemedânî, *Tekmil*, s. 276; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 250-251. Ayrıca bk. Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 156.

85 Sâciyye askerleri hakkında bilgi ve referanslar için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler'de Emirülümerâlîğin Ortaya Çıkışı", s. 98; Terzi, "Gulâm", s. 180.

koruması ve Yelbak ile oğlunun evlerinden çıkmasına müsaade edilmemesi karara bağlanmıştı. Daha sonra bu anlaşma Kâhîr-Billâh'a iletilince, o, kendisinin namazlarda halka imamlık yapacağını, Cuma günleri hutbe okuyacağını, kendileriyle hacca gitmenin yanı sıra savaşlara katılacağını ve halkın Őikâyetlerini dinleyeceğine dair verdiği sözlerle onların bu husustaki kararlılığını daha da pekiştirmişti. Bu sırada Ali b. Yelbak'ın Huce-riyye askerlerine karşı yaptığı muamele onların da bu grubun içine katılmasına zemin hazırladı. Az önce temas edildiği gibi, Kâhîr-Billâh üzerindeki denetimi daha da artırmak isteyen Ali b. Yelbak, saraydaki Huce-riyye askerlerini görevden alarak kendi adamlarını görevlendirmişti. Onların bu muamele karşısındaki kızgınlıklarını fırsat bilen Tarîf es-Sübkerî, Sâciyye askerleriyle vardıkları anlaşmayı onlara da iletmiş ve onlar da bunu kabul etmişlerdi. Bütün bu olup bitenler hakkında bazı bilgilere ulaşan Vezir İbn Mukle ve Hâcib Ali b. Yelbak, Sâciyye ve Huce-riyye askerlerinin ileri gelenlerinden bazılarını tutuklatmayı düşünmüşlerse de, gelen bilgilerin doğruluğundan tam emin olamadıkları için bir fitnenin ortaya çıkması endişesiyle bu kararlarından vazgeçmişlerdi. Diğer taraftan Vezir İbn Mukle'nin en yakın adamlarından olan Ebû Ca'fer Muhammed b. Kâsım'ı, vezir yapacağı vaadiyle kendi yanına çekmeyi başaran Kâhîr-Billâh, onun vasıtasıyla bütün olup bitenlerden haberdar olmaktaydı.⁸⁶

Bütün bu anlatılanlardan Kâhîr-Billâh'ın tahta oturmasıyla birlikte Mûnis'in adamlarından Yelbak ve oğlu Ali b. Yelbak'ın devletin idaresinde öne çıkması, Tarîf es-Sübkerî ve Büşrî gibi diğerlerini gücendirdiği ve aralarında ciddi bir çekişmenin ortaya çıkmasına neden olduğu gayet açıktır. Artık iyice yaşlanmış olan Mûnis'in adamları arasında yaşanan bu kıskançlık ve geçimsizliği izale etmek için herhangi bir tedbir alamayışı kendisine olan desteğin büyük ölçüde zedelenmesine yol açmış görünmektedir. Diğer taraftan rakibinin adamları arasında meydana gelen bu geçimsizlik ve kıskançlığı gayet iyi tahlil etmiş olan Kâhîr-Billâh, bu durumun ayrılığa dönüşmesi için elinden gelen her Őeyi kullanmaktan çekinmemiştir. Onun bu çabaları, Mûnis'in ileri gelen adamları arasında ortaya çıkan bu ayrılığın daha da derinleşmesine ve başta Sâciyye grubu olmak üzere Mûnis'i destekleyen askerler arasına da sirâyet etmesine ve Mûnis'ten uzaklaşmalarına sebep olmuştur.

86 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 251-252, 256-260. Ayrıca bk. Hemedânî, *Tekmile*, s. 279; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 317.

Doksan yaşına ayak başmış ve savaş meydanlarında olduğu kadar siyaset alanında da büyük tecrübe kazanmış olan Mûnis'in yapmış olduğu uyarılara adamları tarafından yeterince kulak verilmemesi, hem Mûnis'in hem de kendilerinin sonunu hazırlamış görünmektedir. Vezir İbn Mukle, Kâhir-Billâh'ın kendilerini yakalatmak üzere bazı tedbirler aldığını haber verince, Mûnis ve Yelbak bu durumdan oldukça endişe duymaya başlamış ve onun azledilmesi hususunda görüş alış verişinde bulunmuşlardı. Bu görüşmenin ardından Vezir İbn Mukle, Yelbak, oğlu Hâcib Ali b. Yelbak ve kâtibi Hasan b. Harun gizlice Mükteff'nin oğlu Ebû Ahmed'e biat ederek durumu Mûnis'e bildirmişlerdi. Bunun üzerine Mûnis, Kâhir-Billâh halife seçilirken onun ne kadar kötü bir kimse olduğu hususunda kendilerine yapmış olduğu uyarıları hatırlatmış ve ardından gelinen bu noktada onu azletmenin çok kolay olmayacağına dikkat çekerek acele etmemelerini söylemişti. Ayrıca bu işi uygulamaya koymadan önce Kâhir-Billâh'ın kendi tarafına çektiği Sâciyye ve Huceriyye askerlerinin durumunu iyice araştırıp öğrendikten sonra harekete geçmeleri tavsiyesinde bulunmuştu. Ancak Kâhir-Billâh'ın yapmış olduğu hazırlıkları tam anlamıyla tahlil edememiş gözükten Ali b. Yelbak ve Hasan b. Harun, işi bu kadar uzatmalarına gerek olmadığını, onun kafesteki bir kuş gibi ellerinde bulunduğunu ve bu işi gerçekleştirmek için hiç kimseye ihtiyaçları olmadığını belirterek Mûnis'in sözlerine itiraz ettiler. Daha sonraki görüşmelerde Vezir İbn Mukle de onların görüşünü desteklemiş ve Kâhir-Billâh'ın azledilmesi konusunda kendilerine izin vermesi için Mûnis'e ısrar etmişlerdi. Bunun üzerine Mûnis de kendilerine izin vermişti. Onların, Kâhir-Billâh'ın yakalanması için hazırladıkları plana göre, önce Bahreyn Karmatîleri'nin lideri Ebû Tâhir'in altı bin kişilik bir ordu ile Kûfe dolaylarında gözüktüğü şayiası yayılacaktı. Ardından onun Bağdat'a ulaşmasını engellemek amacıyla Ali b. Yelbak komutasında bir ordu hazırlanacak ve Kâhir-Billâh bu orduyu yolcu etmek üzere geldiğinde kendisini yakalayıp tutuklayacaklardı.⁸⁷

Ne var ki işler onların planladığı gibi gitmemiş ve rakibi küçümsemek suretiyle iyice hesaplanmadan yürürlüğe konan bu plan, tam tersine kendilerinin kolay bir şekilde ele geçirilmelerine sebep olmuştur. Hazırlanan plan gereği Vezir İbn Mukle, Kâhir-Billâh'a yazdığı yazıda, Karmatîleri bertaraf etmek için Kûfe'ye gönderilmek üzere bir ordu hazırladığını ve bu ordunun sefer öncesinde kendisinin emir ve talimatlarını almak üzere

⁸⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 252-253. Ayrıca bk. *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 268-269.

ikinci sıralarında hazır olacağını bildirdi. Kâhir-Billâh'ın ordunun sefere çıkarılması hususunda kendisine izin veren yazısı geldiği sırada uykuda bulunan ve bu sebeple kendisine halifenin cevap yazısı ulaşmayan İbn Mukle, aynı konuda ikinci bir yazı daha gönderdi. Ancak tam bu sırada gizli bir şekilde saraya gelen Tarîf es-Sübkerî, onların Müktefî'nin oğlu Ebû Ahmed'e gizlice biat ettiklerini ve kendisini yakalamak üzere hazırladıkları planı Kâhir-Billâh'a haber verdi. Bunun üzerine gerekli tedbirleri almakta gecikmeyen Kâhir-Billâh, Sâciyye askerlerini saraya getirterek gizli bölmelere yerleştirdi. Bu gelişmelerden haberi olmayan ve belki de Kâhir-Billâh'ı sarayda ele geçirme düşüncesinde olan Ali b. Yelbak ise ikinci vaktine doğru adamlarından yanına aldığı küçük bir grupla saraya gelerek Kâhir-Billâh ile görüşmek istediğini bildirdi. Ancak kendisine izin verilmeyince zorla da olsa görüşeceğini belirterek ısrar edince, Kâhir-Billâh onu durdurmaları için Sâciyye askerlerine emir verdi. Bunun üzerine Ali b. Yelbak'ın yanında bulunan adamları dağıldı, kendisi de geldiği kayığa binmek suretiyle nehrin batı tarafına geçerek orada saklandı. Aynı şekilde bütün bu olup bitenleri haber alan Vezir İbn Mukle ve Hasan b. Harun da kaçıp gizlendiler. Diğer taraftan sarayda yaşananları haber alan Tarîf es-Sübkerî de adamlarıyla birlikte Kâhir-Billâh'ın yanına geldi.⁸⁸

Bu olayla birlikte rollerin değiştiğini ve artık hadiselerin Kâhir-Billâh'ın kontrolünde seyrettiğini söylemek mümkündür. Gerçekleşen her olay, kendisini Mûnis ve adamlarına bir adım daha yaklaştırmaktaydı. Oğluna yapılanları haber alan Yelbak, hiç vakit kaybetmeden Mûnis'in sarayında bulunan komutanlar ile birlikte Dârü'l-hilâfe'ye geldi. Ayağına gelmiş düşmanını yakalatan ve hapse attıran Kâhir-Billâh, ayrıca şurta komutanı Ahmed b. Zeyrek'i de tutuklattı. Ardından maaşlarının artırılacağı ve hapsedilenlerin de cezalarını çektikten sonra serbest bırakılacağı vaatleriyle, sarayda toplanan komutanların sessiz bir şekilde dağılmasını sağladı.⁸⁹ Böylece daha da rahatlayan Kâhir-Billâh, asıl hedefi olan Mûnis'i ele geçirme konusunda harekete geçmek için hiç vakit kaybetmedi. Tarîf es-Sübkerî'yi yanına çağıran Kâhir-Billâh, Muktedir'in oğlu Muhammed'e devrettiği bütün iş ve görevleri oğlu Abdüssamed'e verdiğini, ona vekâlet etmesi için de kendisini görevlendirdiğini, yine Mûnis'in görevleri arasında bulunan ordu komutanlığı, emîrül-ümerâlık ve beytülmâli idare etme görevlerini de kendisine verdiğini belirtmiş, buna karşılık ondan Mûnis'i

88 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 263-264; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 253-254.

89 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 264; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 255.

saraya getirmesini istemiştir. Şayet evinde kalacak olursa onun yüzünden bir sürü karışıklıklar çıkacağını, ancak yanına geldiği takdirde kendisini emrindeki hizmetçilerle birlikte refah ve huzur içinde yaşatacağını vaat etti. Bunun üzerine Mûnis'in yanına gelen Tarîf es-Sübkerî, şu anda Kâhir-Billâh'ın yanına gitmesinin doğru olacağını, aksi takdirde kendisinden şüpheleneceğini ileri sürerek, kendisiyle birlikte saraya gelmesi için onu ikna etti. Ancak, Mûnis saraya geldikten sonra kendisiyle görüşmeyen Kâhir-Billâh, onun tutuklanmasını ve hapse atılmasını emretti.⁹⁰ Bu arada daha önce kaçarak gizlenmiş olan Ali b. Yelbak da ele geçirilerek hapsedildi.⁹¹ Böylece Mûnis başta olmak üzere rakiplerini teker teker ele geçirmiş olan Kâhir-Billâh, Ali b. Yelbak'tan boşalan hâciblik görevine Selâme et-Tolûnî'yi, Ahmed b. Zeyrek'ten boşalan şurta komutanlığına Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hâkân'ı ve İbn Mukle'nin yürüttüğü vezirlik görevine ise Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Kâsım'ı tayin etti.⁹² Mûnis'in tutuklanmasından sonra ona bağlı askerlerin isyan çıkardığını gören Kâhir-Billâh'ın verdiği emirle, Mûnis, Yelbak ve oğlu Ali b. Yelbak boyunları vurulmak suretiyle öldürüldü (Şaban 321/Ağustos 933).⁹³

Sonuç

Halife Mu'temid'in ikinci sırada veliahdı tayin edilmesi amacıyla efendisî Mu'tazid'in hapisten çıkarılmasına verdiği destek, Mûnis'in içerisinde yer aldığı ilk siyasî olaydır. Bununla birlikte, bundan kısa bir süre sonra halife olan ve yaklaşık on yıl iktidarda kalan Mu'tazid döneminde, şurta komutanlığının çeşitli kademelerinde resmi görevlerde bulunan Mûnis'in herhangi bir siyasî olaya müdahalesi söz konusu değildir. Aynı şekilde Halife Müktefi döneminde muhtemelen daha önce yürütmüş olduğu sâhibü's-şurtalık görevine ilk birkaç yıl devam eden ve daha sonra Mekke'ye sürgüne gönderilen Mûnis, Ordu komutanı Bedir'in öldürülmesi hususunda sergilediği düşünülen tavır dışında, bu dönemde de herhangi bir siyasî olay içerisinde yer almamıştır.

Muktedir'in tahta oturmasının hemen ardından verdiği emirle yeniden Bağdat'a dönen Mûnis'in Abdullah b. Mu'tez isyanının bastırılmasın-

90 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 255-256. Ayrıca bk. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 264.

91 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 266.

92 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 260.

93 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 267-268; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 260-261. Ayrıca bk. *Kitâbü'l-Uyûn*, IV/1, 269; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, XIII, 317.

da gösterdiği başarı, kendisini yaklaşık yirmi beş yıl sürecek olan yeni dönemin en önemli siyasî aktörlerinden biri haline getirmiştir. Halife Muktedir ve annesi Şağab Hatun nezdinde büyük bir itibar elde etmesini sağlayan bu başarı, diğer yandan devletin idaresinde söz sahibi olmasından çekinen bazı üst düzey devlet ricâli ile büyük bir mücadele içine girmesine neden olmuştur. Kendisine karşı düşmanca tutum sergileyenlerin başında gelen Sâfi el-Hurremî'nin erken bir zamanda vefat etmesi ve bundan yaklaşık bir yıl sonra diğer rakibi Vezir İbnü'l-Furât'ın görevden alınması, Mûnis'in siyasî anlamda elini bir hayli güçlendirmiştir. Bunlara ilâve olarak kısa bir süre sonra kendisinin tavsiye ettiği Ali b. İsâ'nın vezir tayin edilmesi ve askerî seferlerde sürekli elde ettiği başarılarla her geçen gün siyasî konumu biraz daha güçlenen Mûnis, seferlerde halife gibi davranmaya, beytülmâl üzerinde istediği tasarrufta bulunmaya ve vezir tayinlerine müdahale etmeye başlamıştır. Bununla birlikte, rakibi İbnü'l-Furât'ın ikinci defa vezir tayin edilmesini engelleyememiştir. Ancak onun görevinden azledilmesinde Mûnis ve arkadaşlarının önemli bir rol oynamış olması kuvvetle muhtemeldir. Devletin içinde bulunduğu malî sıkıntı sebebiyle üçüncü defa vezir tayin edilen rakibi İbnü'l-Furât'ın kurduğu komplo neticesinde Mûnis, Bağdat'tan uzaklaştırılmıştır. Ancak bu sırada şiddetlenen Karmatî saldırıları sebebiyle kısa bir süre sonra Halife Muktedir tarafından Bağdat'a geri çağırılan Mûnis'in ilk işi, rakibi İbnü'l-Furât'ın görevden alınması ve öldürülmesini sağlamaktır.

İbnü'l-Furât'ın öldürülmesiyle önündeki en büyük engeli aşan ve artık tam bir emîrül-ümerâ gibi davranmaya başlayan Mûnis, bundan sonraki süreçte sık sık Halife Muktedir ile karşı karşıya gelmeye başlamıştır. 315 (927) yılında Bizans topraklarına çıkacağı sefer öncesinde ortaya atılan bir söylenti sebebiyle baş gösteren ilk kriz, iki tarafın karşılıklı iyi niyetlerini bildirmesi sonucunda büyümeden önlenebilmiştir. Ancak 317 (929) yılında Muktedir'in dayısının oğlu Hârûn b. Garîb'in emîrül-ümerâ olduğu şeklindeki söylentiler sonucunda çıkan ikinci krizde, Mûnis ve arkadaşları tarafından Muktedir azledilerek yerine Kâhir-Billâh halife ilan edilmiştir. Bununla birlikte gerçekte Muktedir'i azletmek istemeyen Mûnis, iki gün sonra onun yeniden tahta geçmesine müsaade etmiştir. Ancak Mûnis'in bu tavrı ilişkilerin normal bir seyre dönmesini sağlamamış, aksine karşılıklı tedirginliğin daha da arttığı bundan sonraki süreçte başta vezir tayinleri olmak üzere çeşitli makamlara yapılan tayinler, sürekli ikisinin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Mûnis istemediği halde vezir tayin edilen Hüseyin b. Kasım'ın, bazı komutanlarla birlikte Mûnis'i

ele geçirme gayreti içine girmesi ve Muktedir'in bunlara destek vermesi sonucu Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalan Mûnis, Musul'u ele geçirmiştir. Daha sonra Bağdat'ta gerçekleşen savaşta Muktedir, Mûnis'in askerleri tarafından öldürülmüş ve yerine Kâhir-Billâh halife ilan edilmiştir. Şüphesiz ki kendisini kaybetmiş olduğu iktidarına iki kez taşınmasına rağmen Muktedir'in Mûnis'e karşı sürekli korku ve endişeye dayalı bir politika izlemesi ve ona karşı alternatif bir güç oluşturma gayretinde bulunması ikisi arasındaki mücadeleyi körükleyen ana unsurlardan biri olmuştur. Muktedir bu gayretleri sonucu hem hayatını hem de iktidarını kaybetmiştir. Ne var ki, Mûnis de Muktedir'in katledilmesinden kısa bir süre sonra, tahta çıkarılmasına onay verdiği Kâhir-Billâh tarafından önce hapsedilmiş, ardından boynu vurularak öldürülmüştür.